Національна академія педагогічних наук України
Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка

В.М. Шевченко

СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ, МАЙБУТНЄ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

Монографія

Київ
2020

УДК: 376.091(477+438)(091)«1790/200»
Ш 37

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (протокол № 4 від 14 травня 2020 року)

Рецензенти:

М.Б. Євтух, доктор педагогічних наук, дійсний член НАПН України, професор, головний науковий співробітник відділу історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України;

Н.Г. Пахомова, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка;

О.П. Глоба, доктор педагогічних наук, професор кафедри ортопедагогіки та реабілітології факультету корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Шевченко В.М.

Спеціальна освіта в Україні та Польщі: минуле, сьогодення, майбутнє (кінець XVIII – початок XXI століття) монографія / В. М. Шевченко. - Київ, ФОП Симоненко О.І., 2020. – 464 с.

ISBN 978-966-97951-3-7

У монографії за допомогою компаративного дослідження проаналізовано виникнення, становлення та розвиток системи спеціальної освіти в Україні та Польщі протягом понад двох століть (кінець XVIII – початок XXI ст.), висвітлено процес реформування та модернізації спеціальної освіти двох країн в системі загальної освіти, розглянуто сучасні освітні реформи як відгук на процеси глобалізації та євроінтеграції, окреслено прогностичні тенденції розвитку вітчизняної спеціальної освіти.

Книга розрахована на педагогів, студентів, наукових працівників, батьків дітей з особливими потребами, усіх, хто цікавиться спеціальною освітою.

УДК: 376.091(477+438)(091)«1790/200»

© Шевченко В.М., 2020

ISBN 978-966-97951-3-7 © Видавництво ФОП Симоненко О.І., 2020

ПРИСВЯЧУЮ МОЇЙ СІМ'Ї,
БЛИЗЬКИМ, РІДНИМ ТА ВСІМ,
ХТО В МЕНЕ ВІРИВ І ПІДТРИМУВАВ
ПРОТЯГОМ БАГАТЬОХ РОКІВ.

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР І УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПН СРСР – Академія педагогічних наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ВЦРПС – Всесоюзна центральна рада професійних спілок

Головсоцвих – Головний відділ соціального виховання

КДПІ – Київський державний педагогічний інститут

КІНО – Київський інститут народної освіти

МКФ – Міжнародна класифікація функціонування, інвалідності та здоров'я

МО (Н) – Міністерство освіти (і науки)

Наркомздоров'я – Народний комісаріат здоров'я

НАПН – Національна академія педагогічних наук

НДІ (Д) – Науково-дослідного інституту (дефектології)

НКО – Народний комісаріат освіти

НПУ – Національний педагогічний університет

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОХМАДИТ – Охорона матері та дитинства

ПМПК – психолого-медико-педагогічна консультація

ПТУ – Професійно-технічне училище

РНК – Рада Народних Комісарів

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

РУМК – Республіканський учбово-методичний кабінет

СПОН – Соціально-правова охорона неповнолітніх

УСРР / УРСР – Українська Союзна Радянська / Радянська Союзна Республіка

УТОГ – Українське товариство глухих

УТОС – Українське товариство сліпих

Ценсоцвих – Центральний відділ соціального виховання

ЦК ВКП(б) – Центральний Комітет Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків)

ЦК КП(б)У – Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

CIDA – Канадське агентство міжнародного розвитку

PIPS – Польський інститут спеціальної освіти

PISA – Міжнародний рейтинг якості шкільної освіти

WRIOP – Польське міністерство у справах релігії та народної освіти

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 7

Розділ 1.

Становлення і розвиток системи спеціальної освіти в Україні та Польщі в імперську добу (кінець XVIII століття - 1917 р.) 18

1.1. Стан освіти на межі століть та формування знань про можливості навчання дітей з особливими потребами 18

1.2. Зародження та розвиток системи спеціальної освіти в Україні (1805-1917) 29

1.3. Виникнення та розвиток системи спеціальної освіти в Польщі (кінець XVIII століття - 1917 р.) 41

Розділ 2.

Реформування і розвиток системи спеціальної освіти в Україні та Польщі в період між Світовими війнами (1917-1941/1939 рр.) 51

2.1. Становлення державної політики щодо освіти дітей з особливими потребами в період боротьби за незалежність та першу п’ятирічку (1917-1927) 51

2.2. Реформування системи спеціальної освіти та розвиток мережі спеціальних навчальних закладів (1927-1941) 70

2.3. Розвиток системи спеціальної освіти в Польщі після падіння Російської імперії (1917-1939) 95

Розділ 3.

Розбудова системи спеціальної освіти Україні та Польщі в період панування комуністичного режиму (1943-1991/1989 рр.) 110

3.1. Післявоєнна розбудова системи спеціальної освіти та її уніфікація (1943 – 1956) 110

3.2. Удосконалення системи навчання та розширення мережі спеціальних закладів для дітей з особливими потребами (1957-1991) 126

3.3. Відновлення та розбудова системи спеціальної освіти в комуністичній Польщі (1944-1989) 158

Розділ 4.

Розвиток спеціальної освіти в незалежній Україні та посткомуністичній Польщі (1991/1989-2019 рр.) 174

4.1. Перебудова системи спеціальної освіти у зв’язку зі зміною суспільно-політичного ладу (1991-1999) 174

4.2. Розвиток теорії та практики навчання дітей з особливими потребами на нових засадах (2000-2009) 197

4.3. Сучасні тенденції в навчанні та реабілітації дітей з особливими потребами в Україні (2010-2019) 245
4.4. Розвиток спеціальної освіти в посткомуністичній Польщі (1989-2019) 294

Розділ 5.

Прогностичні рекомендації щодо використання вітчизняного та прогресивного польського досвіду в навчанні осіб з особливими потребами в Україні 359

5.1. Польські реформи як орієнтир для розвитку та вдосконалення системи спеціальної освіти в Україні 359
5.2. Перспективність використання вітчизняного та польського реформаційного досвіду у навчанні дітей з особливими потребами в Україні 369

Висновки 402

Список використаних джерел 414

Додатки 454

ПЕРЕДМОВА

«Кожне нове століття, збагачуючи нас
новим знанням, дає нам нові очі»
Г. Гейне

Україною визнана необхідність запровадження інноваційної моделі розвитку національної освіти. Інновації – це необхідний елемент будь-якого відтворювального процесу. Інноваційні технології ставлять на тверду практичну основу великий гуманістичний принцип, сформульований видатним педагогом-гуманістом Я. Каменським: «учити всіх і всьому», без будь-яких дискримінаційних обмежень [116].

Розбудова незалежної Української держави пов'язана з формуванням нового суспільства, перетворенням усіх державних інститутів, в т.ч. й освітніх [222]. Сучасне суспільство потребує якісно іншої освіти, а тому виникає необхідність перебудови освітніх систем, їх реформування і модернізації відповідно до цивілізаційних викликів [171].

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті визначила освіту як стратегічний ресурс поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності української держави на міжнародній арені [116].

Важливою складовою сучасного етапу розбудови освітньої сфери нашої держави є реформування національної системи освіти, інтегрування її у світовий і європейський освітній простір. Тому не припиняються пошуки оптимальних і перспективних шляхів змін даної системи, які ґрунтуються на засадах демократизації, гуманізації та індивідуалізації [117]. Пошук Україною власних шляхів розвитку освіти в умовах активізації глобалізаційних впливів є процесом складним і суперечливим. Він все меншою мірою є вільним вибором самої держави і все більшою зумовлений пріоритетами, що існують у європейському та глобальному просторах [222].

За цих умов цілком закономірно зростає необхідність виважено й всебічно проаналізувати пройдений шлях, напрацьований досвід. Водночас це

спонукає до виявлення в минулому прогресивних ідей, позитивних і негативних тенденцій, об'єктивно з'являються нові суспільні вимоги та потреби [147].

Не дивно, що останніми десятиріччями серед науково-педагогічної громадськості значною мірою зріс інтерес до історико-педагогічних проблем, накопичених знань, досвіду та здобутків минулого, оскільки це зумовлено не лише можливістю перегляду й нового переосмислення традиційної проблематики, об'єктивного, незаангажованого, неупередженого висвітлення явищ, подій та фактів, а й у необхідності окреслити прогалини, помилки та хибні шляхи, відбору доцільного, раціонального, корисного з уже існуючого для розбудови майбутнього [200]. Окрім цього, історико-педагогічні дослідження дозволяють проаналізувати розвиток освіти в її історичному та інституційному становленні з урахуванням інших сфер життєдіяльності суспільства (політичної, правової, економічної, соціальної тощо), оскільки означені процеси є відгуком на трансформації у дотичних до освіти суспільних сферах [177].

Вивчення історії дає можливість існувати сьогоденню, розвиватися в нових напрямках, спираючись на позитивний досвід минулого. Ми погоджуємось зі словами академіка М.Д. Ярмаченка, який зазначав, що «знання того, як розвивалася певна галузь наукових знань, які етапи свого розвитку вона пройшла надзвичайно важливі і необхідні для кожного наступного покоління, для кожного, хто приступає до вивчення якоїсь проблеми... Кожне наступне покоління одержує велику кількість «готових знань», які відображають віковий досвід людства. Йому не доводиться витрачати сили та енергію на «відкриття давно відкритих Америк»; воно може спертися на могутні плечі попередніх поколінь і, завдяки цьому, швидкими темпами рухатися вперед» [89].

Спеціальна освіта є складовою частиною загальної освіти, тому її реформування і модернізація прямо впливають на освіту дітей з особливими потребами. Відповідно, вона також потребує суттєвих змін, адекватних сучасним освітнім пріоритетам і завданням [222].

Вивчення її історії обумовлене передусім потребами сучасного освітнього процесу [9]. Результати наукових досліджень академіка В.М. Синьова свідчать про те, що у сфері спеціальної освіти існує значний пласт нерозв'язаних теоретичних і практичних проблем. Історико-педагогічний аналіз розвитку системи спеціальної освіти у зазначений період може дати на них відповіді [192].

Як окрема наукова, педагогічна галузь, вітчизняна спеціальна освіта не може ефективно розвиватися без всебічного розуміння того, що було зроблено попередніми поколіннями науковців і практиків, глибокого й неупередженого вивчення історико-педагогічного досвіду, без осмислення загальної картини історико-педагогічного процесу в Україні як цілісного багатогранного явища [200]. Тому всебічне вивчення розвитку системи спеціальної освіти у зазначений період дасть підстави виявити значне коло питань, що мають не лише історико-педагогічну, а й практичну значущість [89].

На сьогодні неабиякого значення набувають наукові дослідження, спрямовані на ретельне вивчення стану й перспектив розвитку освіти, зокрема і спеціальної, в Україні шляхом звернення до позитивного міжнародного освітнього досвіду [192]. Необхідність його глибокого вивчення значною мірою зумовлена нагальною вимогою часу – вийти на вищий світовий рівень розвитку науки й техніки, а також тим, що українська школа повернулася до ідей гуманізації й демократизації навчально-виховного процесу, співробітництва, розвитку інноваційної діяльності у вирішенні навчально-виховних завдань, пошуку нових форм взаємодії педагога й учня тощо. Усього цього можна досягти лише за умови більш дієвого функціонування системи спеціальної освіти. У цьому аспекті важливого значення набуває аналіз позитивного досвіду реформування зарубіжної школи [28]. Це формує запит на порівняльні дослідження. Порівняльно-педагогічні розвідки позиціонуються як інструмент досягнення національною освітньою системою міжнародних стандартів якості. Тому практична користь від порівняльних досліджень систем освіти полягає в

тому, що ми починаємо краще розуміти власну систему освіти, зокрема її особливості, переваги та недоліки [119].

На наш погляд, вдале визначення порівняльної педагогіки здійснила український компаративіст Олена Огієнко. Вона зазначає, що метою порівняльної педагогіки є порівняння двох систем освіти різних країн й завдяки цьому – виявлення, аналіз спільностей та розбіжностей між освітніми явищами та процесами, обґрунтування закономірностей та тенденцій їх розвитку, надання об'єктивної оцінки можливості використання зарубіжного досвіду при вирішенні проблем освіти своєї країни. Відповідно, порівняльні дослідження є саме тією сферою, які допомагають вирішенню цих завдань на основі виявлення досвіду інших країн [120].

Історико-педагогічні порівняльні дослідження за своєю суттю є інноваційними та знаковими водночас, адже дозволяють акцентувати увагу на вітчизняних здобутках, сприяють усвідомленню й осмисленню успіхів та невдач у цій галузі та реформуванню освітнього сектору. До того ж, такі матеріали дають можливість узагальнити реальну картину розвитку вітчизняної спеціальної освіти як цілісного багатогранного явища, дозволяють прогнозувати перебіг деяких нововведень враховуючи ретроспективний досвід як вітчизняного, так і зарубіжного дослідного поля [117].

Історико-педагогічний підхід є важливим джерелом для систематизації й узагальнення наявних теоретичних засад освіти [105]. У такому контексті доцільною є увага до вивчення історико-педагогічної спадщини спеціальної освіти як у теоретико-методологічному, так і в історико-порівняльному аспектах [188]. Це сприятиме розумінню подальших кроків у модернізації цієї галузі.

Розглядаючи методологічні ракурси історико-педагогічного дослідження, необхідно зазначити, що розвиток будь-якої сфери знань здійснюється суперечливо, неоднорідно стосовно її складових з різною часовою, кількісною і якісною динамікою змістовного нарощування знань [192].

На сьогодні в Україні та світі найбільше застосовується рамка регіональних порівнянь – досліджуються освітні процеси, що є спільними для окремих країн [120]. Ключовим у цьому процесі є порівняльно-історичний метод [118].

Проведений аналіз свідчить, що у галузі загальної освіти українські вчені-компаративісти розглядають широкий спектр питань. Вивчення ж наукових і науково-методичних джерел із теорії та практики спеціальної освіти в означений період свідчить, що ці питання завжди знаходилися в полі зору фахівців і виступали об'єктами вивчення вчених та педагогів. Проте, до останнього часу досліджувався розвиток лише окремих напрямків спеціальної освіти (сурдопедагогіки, тифлопедагогіки, олігофренопедагогіки, логопедії). Розвиток вітчизняної системи спеціальної освіти в цілому ніколи не був предметом комплексного аналізу.

Розв'язання проблем вітчизняної системи спеціальної освіти можливе за умови врахування досягнень зарубіжних країн. Споріднена система освіти формувалася й у сусідніх державах колишнього соціалістичного табору, але з деякими істотними відмінностями. Крім того, ці держави раніше ніж Україна та більш інтенсивно почали орієнтуватися на західноєвропейський досвід [3]. Тому особливо цікавою для порівняльного дослідження серед всіх держав, з якими межує Україна, є Республіка Польща. Історично так склалося, що менталітет і система цінностей польського народу завжди були досить близькими до відповідних характеристик українців. Крім того, варто відзначити подібність вихідних умов Польщі та України для початку суспільно-економічних реформ. Ця обставина істотно полегшує запозичення позитивного польського досвіду щодо реформування системи освіти.

З огляду на вищезазначене, для порівняння та вивчення педагогічного досвіду в галузі спеціальної освіти нами була обрана Республіка Польща – країна зі спільною для України культурою та історією, яка є нашим сусідом й належить до європейської спільноти, а отже підпорядковується

загальноєвропейським законам розвитку, що впливають на всі сфери життя суспільства, включно з освітою.

Вибір для аналізу системи спеціальної освіти саме в цій країні нами був невипадковий. Польща досягла значних успіхів у всіх підсистемах цього освітнього напряму, а також ефективному застосуванні різноманітних інтерактивних форм і методів навчання. Розвиток системи спеціальної освіти віддзеркалює провідні загальноєвропейські тенденції і водночас їй притаманні ментальні особливості, вона є достатньо своєрідною, має глибоке історичне коріння [157].

Результати дослідження свідчать, що історично розвиток спеціальної освіти в Україні та Польщі відбувався паралельно, в подібних соціально-політичних та економічних умовах і майже збігається у часі. На кожному з етапів її розвиток залежав від взаємодії державних освітніх політик, громадсько-педагогічного руху, особистостей, які очолювали ці процеси, стану системи загальної освіти, педагогічної науки, їх єдності тощо [164].

Історико-педагогічний порівняльний аналіз змін в освітньому процесі України та Польщі має велике теоретичне і практичне значення. Наші країни мають подібну історію, спільне імперське та соціалістичне минуле, пройшли цикл пост-соціалістичних трансформацій, мають багато точок дотику в економічному, політичному і соціокультурному вимірі, а тому на сучасному етапі здійснюють співрозмірні перетворення в галузі освіти. Разом з тим, кожна з країн має свої особливості. Останнє виявляється також і в освіті [3], адже у системах спеціальної освіти двох країн існують певні відмінності та особливості [86], а з кінця XX століття розвиток освіти в Польщі має своєрідний характер.

Польща однією з перших постсоціалістичних країн розпочала системні перетворення в усіх головних галузях суспільного життя, у тому числі освітній [26]. Починаючи з 1989 року в Польщі постало завдання відійти від соціалістичних стандартів та орієнтуватися на західноєвропейські, засновані на демократизмі, гуманізмі та взаємоповазі. Суспільно-економічні зміни, які

відбувалися у цій країні у 80-х роках, викликали зміни в усій системі освіти, яка на початку 90-х років почала стрімко змінюватися [3].

Польська реформа системи освіти була, перш за все, не педагогічним, а політичним проектом, адже реформа пропонувала не перегляд управлінських функцій в системі виховання та освіти, а наголошувала на необхідності змін середовища, в якому відбувається освітній процес. Вона була зумовлена не стільки необхідністю зміни освітньої практики, скільки вимогами трансформації суспільного устрою [3].

За тридцять років незалежності Польща пройшла складний шлях трансформації, реформування та модернізації. На сьогодні вона, на наш погляд, є однією з найбільш успішних держав, яка має вагомі результати та досягнення у сфері загальної та спеціальної освіти. Як показав час, серед кращих сторін польської системи освіти можна виділити такі: високі стандарти навчання, сучасні європейські програми навчання, доступність та інноваційність [230].

Постановка і вирішення нагальних проблем вітчизняної спеціальної освіти потребують творчого переосмислення та порівняння із польською системою з урахуванням тенденцій навчання дітей з особливими потребами, які склалися протягом досліджуваного періоду, з метою впровадження у педагогічну практику кращих українських та польських здобутків і надбань. Українська та польська педагогічні думки зберігають значні доробки з багатьох важливих на сьогодні питань. За весь період розвитку, системи спеціальної освіти двох країн накопичили значний теоретико-практичний потенціал, реалізація якого в сучасних умовах сприятиме подальшому вдосконаленню навчання учнів з особливими потребами [193]. Відповідно, проблеми, які на сьогодні стоять перед вітчизняною спеціальною освітою, містять в собі певні механізми їх розв’язання за рахунок вивчення, творчого переосмислення і використання вітчизняного та польського досвіду.

Знаходячись у стадії суттєвої модернізації в контексті європейської інтеграції, польська педагогічна освіта потребує конструктивного вивчення історичного досвіду, що надасть випробуваний часом матеріал, буде слугувати

орієнтиром для України в процесі реформування спеціальної освіти, дозволить ефективно використовувати його найкращі здобутки й уникати старих помилок, а також визначити прогностичні перспективи подальшого розвитку цієї галузі [148]. Тому дослідження багатогранного науково-практичного доробку спеціальної освіти в сучасних умовах вимагає суттєвого історико-логічного аналізу та найретельнішого врахування конкретно-історичного контексту, у якому відбувалися її становлення та розвиток [233].

У сучасних трансформаційних умовах Україна і Польща вирішують приблизно однакові стратегічні освітні завдання, зокрема, формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти, пристосування національних систем освіти до європейських стандартів і потреб ринку праці, вдосконалення змісту шкільної освіти, орієнтованої на якість і ефективність. Проте Польща як член Європейського Союзу порівняно з Україною має переваги в системних освітніх перетвореннях [26].

Ретельний історико-педагогічний аналіз розвідок українських і польських науковців свідчить про те, що в жодній із ґрунтовних праць спеціальна освіта не виступає предметом порівняльного дослідження, а є лише контекстом тих чи інших педагогічних процесів, освітніх явищ тощо. Це означає відсутність цілісного порівняльного історико-педагогічного дослідження проблеми розвитку системи спеціальної освіти в Україні та Польщі як сукупності послідовних етапів формування знань у цій галузі в період з XIX – до початку XXI століття окрім цієї монографії.

На основі вивчення літературних джерел, наукової літератури та з урахуванням нормативного історичного, організаційного і змістового критеріїв розроблено умовну авторську періодизацію розвитку системи спеціальної освіти в Україні у XIX – початку XXI століття.

Монографія структурована за хронологічно-тематичним принципом, що зумовило виділення самостійних розділів, кожен із яких відповідає певному етапові розвитку системи спеціальної освіти двох країн: від моменту накопичення знань про можливість навчання дітей з порушеннями слуху та

зору на території України та Польщі до єдиної загальнодержавної системи навчання дітей з особливими потребами в сучасних сусідніх країнах.

Монографія структурована за хронологічно-тематичним принципом, що зумовило виділення самостійних розділів та підрозділів, кожен із яких відповідає певному етапові розвитку теорії та практики навчання дітей з особливими освітніми потребами. На основі вивчення літературних джерел, наукової літератури та з урахуванням нормативного історичного, організаційного і змістового критеріїв розроблено авторську періодизацію розвитку системи спеціальної освіти в Україні у XVIII – початку XXI століття.

Починаючи з середини XIX й до початку XX століття землі України були розділені між багатьма державами, переважно Росією, Польщею, Румунією, Австрією. Тому розглядаючи розвиток освіти та благодійництва в Україні, слід вести мову про розвиток шкільництва та благодійництва в рамках політики певної держави. Відповідно, у дослідженні розглядається розвиток освіти осіб з інвалідністю на Лівобережній Україні, яка входила до складу Російської імперії, та Західній Україні, територію якої постійно переділювали між собою західноєвропейські країни [214].

Монографія складається із передмови, п’яти розділів, висновків, списку літературних джерел та додатків.

Перший розділ «Становлення і розвиток системи спеціальної освіти в Україні та Польщі в імперську добу (кінець XVIII століття - 1917 р.)» розкриває передумови, які сприяли виникненню спеціально організованого навчання дітей з особливими потребами, створення і розвиток перших спеціальних навчальних закладів в Україні та Польщі, реформування освіти в імперську добу.

У другому розділі «Реформування і розвиток системи спеціальної освіти в Україні та Польщі в період між Світовими війнами (1917-1941/1939 рр.)» розглядаються процеси, які відбувались в освіті, в т.ч. спеціальній, України та Польщі у зв’язку зі зміною суспільно-політичного ладу після падіння Російської імперії, боротьби двох країн за незалежність, період становлення та укріплення радянської влади.

Третій розділ «Розбудова системи спеціальної освіти в Україні та Польщі в період панування комуністичного режиму (1943-1991/1989 рр.)» висвітлює процес відновлення спеціальної освіти після звільнення територій та закінчення Другої світової війни на теренах України і Польщі, розбудови та реформування спеціальної освіти в період панування комуністичного режиму, а також перші демократичні прояви в освіті у 80-х роках.

Четвертий розділ «Розвиток спеціальної освіти в незалежній Україні та посткомуністичній Польщі (1991/1989-2019 рр.)» висвітлює реформування української та польської системи спеціальної освіти після падіння комуністичного режиму в напрямку модернізації освітньої діяльності, зміни системи освіти двох країн в контексті ідей демократизації школи, інтеграційних та інклюзивних процесів в освіті.

У п’ятому розділі «Прогностичні рекомендації щодо використання вітчизняного та прогресивного досвіду Польщі в навчанні осіб з особливими потребами в Україні» висвітлено рекомендації щодо подальшого розвитку системи спеціальної освіти в Україні опираючись на вітчизняний та польський доробок, розвиток освітньої політики та досвід реформування системи освіти.

Для повноцінного висвітлення розвитку системи спеціальної освіти в різні хронологічні періоди та підходи до осіб з інвалідністю, в монографії частково використовується термінологія того періоду, який розглядається в конкретному розділі. Уніфікованість термінології стосовно дітей з особливими потребами в даній роботі є неприйнятною, оскільки, не заперечуючи неприпустимість використання дискримінаційної термінології, в історично-педагогічному порівняльному дослідженні не можна повністю уникнути професійної термінологічної лексики різних часів. Тому в монографії, як синонімічні, використовуються поняття «дефектологія», «аномальні діти», «дефективні», «інваліди», «вади», «діти з вадами», «діти з особливостями психофізичного розвитку», «діти з порушеннями», «діти з обмеженими можливостями здоров’я», «діти з особливими освітніми потребами», «неповносправні», «порушення психофізичного розвитку», «обмежені можливості» та інші.

На наш погляд, конструктивне історико-педагогічне порівняльне дослідження генезису системи спеціальної освіти становить вагомий науковий та практичний інтерес для історико-педагогічної науки, оскільки дозволить заповнити певну прогалину не лише української історії спеціальної освіти та історії педагогіки, а й всієї освіти, що сприятиме відтворенню цілісної картини розвитку загального історико-педагогічного процесу в Україні [193]. Водночас, робота не претендує на вичерпну повноту висвітлення питань виникнення, становлення та розвитку системи спеціальної освіти в Україні та Польщі у XIX – початку XXI століть.

Книга адресована науковим працівникам, аспірантам і докторантам, викладачам та студентам вищих педагогічних навчальних закладів, фахівцям установ післядипломної педагогічної освіти, вчителям спеціальних та інклюзивних навчальних закладів, а також усім, хто цікавиться історією спеціальної освіти в Україні та Польщі.

Автор висловлює вдячність за особисту й професійну підтримку всім колегам та шановним рецензентам. Особлива подяка моїм науковим «батькам»-консультантам – доктору педагогічних наук, професору Миколі Олексійовичу Супруну та доктору психологічних наук, професору Вадиму Володимировичу Кобильченку, чия допомога, цінні поради та рекомендації сприяли проведенню дослідження і підготовці цієї книги.

ВИСНОВКИ

Ми маємо всі підстави стверджувати, що визначальною ознакою сучасного стану педагогічної науки в Україні є її виважене прагнення до власного зростання на основі критичного переосмислення свого історичного досвіду. Не становить тут виключення і спеціальна освіта та її порівняльне дослідження з Польщею. Прикладом подібного синтезу стало формування знань про навчання осіб з інвалідністю та подальше виникнення і розвиток системи спеціальної освіти двох країн, що в дослідженому часовому вимірі становить близько 250 років (кінець XVIII – початок XXI ст.).

Важливим є те, що спеціальні порівняльні дослідження, серед іншого, дозволяють набути досвіду, виявити правильність і механізми навчання та створення теорій у галузі різних сфер функціонування дітей з особливими потребами. Завдяки порівнянням з іншими країнами ми отримуємо знання, що дозволяють нам продукувати нові рішення, перевіряти існуючі та задавати напрямки змін вітчизняної освіти.

У своєму дослідженні ми прагнули всебічно, послідовно та хронологічно висвітлити розвиток системи спеціальної освіти в Україні та Польщі, показати зв’язок між минулим і сучасним етапами її розвитку, зважаючи на те, що поєднання педагогічної ретроспективи з її перспективою – важливий засіб у реформуванні вітчизняної спеціальної освіти.

Завдання реформування й модернізації системи освіти, її адаптація до вимог сучасного розвитку цивілізації були спільними для України і Польщі. У становленні національних систем спеціальної освіти можна виділити загальні для України та Польщі етапи: передісторію і формування передумов, розгортання спеціальних освітніх установ і законодавче оформлення систем, розвиток і диференціацію систем, реформування спеціальних установ і створення нових організаційних основ системи спеціальної освіти.

Аналіз динаміки розвитку різних форм навчання дітей з особливими освітніми потребами у двох країнах свідчить, що на першому етапі існувала

лише одна форма спеціального навчання – в умовах школи, на другому етапі відкривалися дошкільні заклади. На третьому етапі почали активно відкриватися реабілітаційні центри, а на четвертому етапі паралельно з уже названими напрямками розвивається інтеграція та інклюзивна форма допомоги дітям з інвалідністю.

Відповідно, основі вивчення літературних джерел, наукової літератури та з урахуванням нормативного історичного, організаційного і змістового критеріїв нами було розроблено умовну (оскільки в історіографії досить складно визначити чіткі межі) авторську періодизацію розвитку системи спеціальної освіти в Україні у XIX – початку XXI століття.

Дослідження засвідчило, що переходи від одного етапу становлення системи спеціальної освіти до іншого, а також перетворення всередині кожного з етапів детерміновані перш за все соціо-культурними факторами. В історії розвитку допомоги особам з інвалідністю можна виділити основні етапи, які стосуються двох країн: медичний, лікувально-педагогічний, етап інтеграції в суспільство.

Зародження спеціально організованого навчання в Польщі відбулось понад два століття тому. За цей час усі періоди розвитку мали свої особливості, завдання та умови. Творцем польської системи спеціальної освіти є Марія Гжегожевська. Вона розробила її теоретичну основу та збагатила дослідженнями і роботами світового рівня. Всі подальші зміни в країні та освіті безпосередньо впливали і на систему спеціальної освіти.

Досвід реформування польської шкільної освіти засвідчує, що в умовах становлення і розвитку Другої Речі Посполитої (1918–1939) та Польської Народної Республіки (1945–1989) домінувала адаптаційна парадигма освіти, що полягала у підготовці й пристосуванні підростаючого покоління до існуючих суспільно-політичних та економічних умов певного державного устрою. Натомість у 1990-х роках, в умовах системної трансформації польського суспільства й становлення президентсько-парламентської республіки (Третьої Речі Посполитої), була визначена критично-креативна або трансформаційна

освітня парадигма, характерними ознаками якої є скерованість системи освіти на пріоритети особистості, широку демократизацію і децентралізацію, необхідні для побудови громадянського суспільства.

Після розпаду комуністичної системи 1989 року Польща пройшла шлях від централізованої системи управління освітою до децентралізованої. Процес децентралізації в країні проходив поетапно. Децентралізацію розпочали з дошкільних навчальних закладів (1991), молодшої школи (1996), та середніх шкіл і вищої освіти (1999). Більшість освітніх завдань від дошкільного рівня до старших класів середньої школи сьогодні вирішуються органами місцевого самоврядування (ґмінами або повітами).

Реформа системи освіти у Польщі ставила перед собою такі завдання: зближення навчання з реаліями сучасного життя, виховання сучасної людини, позбавленої стереотипів минулого, демократизація системи освіти з урахуванням європейського досвіду, підготовка до вступу країни до Європейського союзу, а також можливість саморегуляції нової системи освіти [3].

На сьогодні досвід Польщі у децентралізації становить понад 25 років – це період освітніх реформ і водночас серйозних викликів. Серед реформ, які прямо стосувалися дидактичної роботи школи, найважливішими були реформа шкільної системи (введення рівня гімназій), запровадження системи зовнішніх екзаменів і реформи програмної основи. Найсерйозніші організаційні виклики, з якими довелося зустрітися освіті, – це демографічний спад, який спричинив значну напругу у системі освіти, а також необхідність розширення сфери дошкільного навчання.

У підсумку Польща успішно повела реформи в галузі освіти. Децентралізація системи освіти дозволила країні різко підвищити показники в Міжнародному рейтингу якості шкільної освіти (PISA). Укрупнення шкіл дозволило краще вчити своїх учнів. Польські вчителі стали промоутерами змін на локальному рівні під час адміністративної та освітньої реформ. Міністерство освіти за участі міжнародних донорів провело масштабну роботу, готуючи

педагогів керувати змінами на місцях. Фахівці були готові до того, що будь-які інновації без належного пояснення і спрямування викликатимуть опір у місцевих громад, тому були проведені масштабні інформаційні кампанії.

Навіть поверхневий аналіз змін, що відбуваються в галузі освіти учнів з особливими освітніми потребами, дозволяє виявити декілька тенденцій трансформацій. Польська спеціальна освіта в останні десятиліття змінилася від сірої, нецікавої реальності до дуже добре обладнаної, цікавої, без бар'єрів та сприятлива для дітей [247]. Найважливішими є тенденції включення до шкільного навчання та посилення підтримки більшої кількості учнів з інвалідністю до загальноосвітніх навчальних закладів, створення умов для інклюзії та простору для розвитку спеціальної освіти у неурядовому секторі. Проте, ще складно розглядати ці тенденції як зрілу стратегію, адже від часу їх впровадження минуло мало часу.

Звернення до вітчизняної системи спеціальної освіти дало змогу виокремити наступні тенденції. Аналіз вітчизняних історико-педагогічних джерел дає можливість стверджувати, що традиції гуманного, співчутливого ставлення до осіб з інвалідністю були закладені в давні часи та проявлялися у різних формах милосердя й благодійності, які існували на всіх етапах розвитку суспільства.

Важливо підкреслити внесок осіб польського походження у розвиток вітчизняної спеціальної освіти. Окреслимо лише найважливіші для історії. Так, перший спеціально організований навчальний заклад не лише на території сучасної України, але й на тогочасних польських землях та в Російській імперії був відкритий для дітей з порушеннями слуху графом Юзефом-Августом Ілінським 1805 року в містечку Романів на Житомирщині; 1830 року у Львові за ініціативи небайдужих людей до долі осіб з інвалідністю була відкрита спеціальна школа для глухонімих та сліпих дітей, у розвиток та діяльність якої доклади значних зусиль керівництво та педагоги польського походження; 1903 року міський голова Олександрівська (нині Запоріжжя) польського походження

Фелікс Францович Мовчановський відкрив школу-хутір для глухонімих дітей, яка не мала аналогів та не була повторена у такому виді в усьому світі.

Історія становлення і розвитку вітчизняної системи спеціальних освітніх установ надзвичайно цікава і своєрідна. Її виникнення припадає на дореволюційний період, становлення співвідноситься з періодом великих соціальних потрясінь, а остаточне оформлення відбувається в радянський період. В наш час триває реформування та модернізація системи спеціальної освіти. Процес розвитку системи був досить інтенсивним і поступальним за своїм характером. Розроблялися теоретичні основи спеціальної педагогіки за різними її напрямками, розвивалася диференційована система спеціальної освіти. Від трьох типів навчальних закладів для дітей з порушеннями слуху, зору, інтелекту, що діяли до 30-х років, у другій половині XX століття система розвинулася до 8 типів спеціальних шкіл і вже 15 типів у 1991 році. Була організована система дошкільного виховання і навчання дітей з інвалідністю. Всі спеціальні школи, за винятком допоміжних (для розумово відсталих дітей), давали випускникам цензову освіту, яка дає змогу вступу до середніх спеціальних і вищих навчальних закладів. Зростання кількості спеціальних освітніх установ, диференційований характер національної системи спеціальної освіти, цензова спеціальна освіта, високий рівень розробки теоретичних основ навчання певних категорій дітей з особливими потребами здавалися досить вагомими підставами для позитивної оцінки результативності системи, адекватності і ефективності обраних напрямків її розвитку та оптимістичного прогнозу в цілому. Проте, і оцінки, і прогнози носили умовивідний характер, оскільки спеціальні дослідження розвитку системи спеціальної освіти загалом не проводилися і не могли проводитися за відсутності статистичних даних про кількість таких дітей в країні, закритості та ідеологічного маркування проблеми виявлення, обліку, виховання і навчання дітей з інвалідністю, недоступності об'єктивних даних про стан систем спеціальної освіти за кордоном для проведення порівняльного аналізу.

Водночас, протягом досліджуваного періоду мета, завдання і зміст спеціальної освіти збагачувалися та змінювалися в процесі еволюції. Ці зміни зумовлювалися різними чинниками, перш за все замовленням суспільства, розвитком науки, освіти, медицини, внутрішньою логікою розвитку самого історико-педагогічного знання про можливості навчання дітей з різними порушеннями.

Правове положення осіб з особливими потребами в радянський період пройшло самий значущий і масштабний етап за весь час свого розвитку. На відміну від системи допомоги інвалідам в дореволюційній Україні, що базувалася на добродійній основі, держава взяла на себе турботу про їх навчання, працевлаштування і соціальне забезпечення. Істотну допомогу надавали і громадські організації інвалідів, зокрема УТОС, УТОГ тощо, створення яких також стало можливим в нових політикоекономічних умовах радянської держави. Наступний розвиток законодавчої бази надав правовому статусу осіб з особливими потребами детальнішу регламентацію з урахуванням особливостей їх положення.

Розвиток української освіти впродовж розбудови державної незалежності відбувався в умовах суперечливих внутрішніх впливів політичних, економічних, культурних і власне освітянських чинників. У 90-і роки під впливом соціально-політичних змін в країні відбувся різкий перелом в ціннісних орієнтаціях держави: почали переосмислюватися права дитини, права інвалідів; почалося освоєння суспільством нової філософії: визнання неподільності суспільства на «повноцінних» і «неповноцінних», визнання єдиного суспільства, що складається з різних людей з різними проблемами. Держава проголосила антидискримінаційну політику щодо інвалідів. У цьому контексті різко змінилася оцінка суспільством і державою стану системи спеціальної освіти та перспектив її розвитку, вона стала характеризуватися як кризова. Критиці піддаються:

- соціальне маркування дитини з особливими потребами як «дефективної», «аномальної»;

- охоплення системою спеціальної освіти лише частини дітей та «випадіння» з неї дітей з глибокими інтелектуальними порушеннями;

- відсутність спеціалізованої психолого-педагогічної допомоги дітям зі слабко вираженими порушеннями;

- жорсткість і безваріативность форм отримання спеціальної освіти;

- примат освітнього стандарту над розвитком особистості дитини [239].

На сучасному етапі розвитку спеціальна освіта стає науковою дисципліною, набуває ідентичності та розуміння своєї теоретико-методологічної специфіки у створенні постмодерних перспектив та прогнозів розвитку осіб з інвалідністю.

Правові основи спеціальної освіти дітей з особливими потребами та її методологія, за порівняно короткий час, отримали регулюючу основу у вигляді низки нормативно-правових документів: законів, доктрин, концепцій, положень, стандартів. Демократичні перетворення в державі дали змогу по-новому розглядати значення спеціальної освіти, її роль і завдання для створення найсприятливіших умов для виховання, навчання та соціалізації дітей з особливими потребами. Поступово, зі зниженням тиску несприятливих факторів, почала спостерігатися позитивна динаміка подальшого розвитку та реорганізації системи спеціальної освіти. Водночас, спостерігається збільшення кількості випускників, які продовжують навчання у професійно-технічних і вищих навчальних закладах. Якісні зміни відбулися у викладацькому складі: більшість педагогів мають вищу спеціальну освіту. На зміну психолого-медико-педагогічних консультацій прийшли інклюзивно-ресурсні центри, що дає змогу здійснювати кваліфіковану діагностику дітей, моніторинг їх розвитку, вчасно надавати рекомендації педагогам та батькам щодо корекції тих чи інших функцій.

Почали виникати та розвиватись педагогічні системи новітнього часу. Вони виникають у відповідь на зміну ставлення суспільства до прав і можливостям дітей з особливими потребами як заперечення попередніх систем навчання, орієнтованих на попередній етап ставлення суспільства. Саме так

виникають на сучасному етапі концепції інтеграції та двомовного підходу, що відображають різні полюси нового ставлення суспільства до дітей з особливими потребами.

За роки незалежності України державна політика у ставленні до осіб з інвалідністю зазнала кардинальних змін. В основі принципу соціального захисту таких осіб лежить не соціальне забезпечення як пасивна функція соціального захисту, а захищеність інвалідів через створення для них у суспільстві відповідних умов та рівних можливостей для реалізації життєвих потреб, здібностей та творчого потенціалу. Протягом багатьох десятиліть ученими розроблялися соціальні й психолого-педагогічні умови інтеграції дітей з інвалідністю у суспільство: формувалася система фахової освіти з його змістом, формами й методами; створювалася система трудового навчання, професійної орієнтації й професійної підготовки учнів з особливими потребами; науково обґрунтовувалася система корекційно-розвивальної роботи в дошкільних і шкільних установах. Забезпечення психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами на сьогодні є невід'ємною частиною розвитку сучасної освіти. В її основі лежить індивідуальний підхід до кожної дитини з інвалідністю. Увага вже більше не загострюється на тому, що з людиною щось не так. Замість цього, інвалідність визнається як наслідок взаємодії індивіда з оточенням, яке не враховує особливості індивіда у житті суспільства. Такий підхід називають соціальною моделлю інвалідності або соціальний підхід до інвалідності. З такої точки зору, людина є інвалідом не за причиною порушень здоров’я, а за причиною бар’єрів, з якими вона зіштовхується [195].

Упродовж багатьох років в Україні більшість дітей з особливими потребами здобували освіту в спеціальних закладах, які й нині залишаються для них традиційною та провідною формою навчання. Водночас, ситуація поступово змінюється. Збільшення форм суспільної допомоги дітям з особливими освітніми потребами пов'язане з диференціацією та удосконаленням чинної моделі спеціального навчання, з відкриттям нових

типів дошкільних і шкільних закладів, з інтеграцією дітей з інвалідністю у загальноосвітній простір.

На сучасному етапі інклюзія перетворюється на основоположну категорію дидактики. Вона поєднує в собі поняття комплексності, предметності та визнається вченими і практиками як принцип організації процесу спеціальної освіти в умовах загальноосвітньої школи. Наприкінці XX – початку XXI століття практика організації педагогічної діяльності на інклюзивній основі набула певної завершеності. Інклюзивне навчання нині визначається як найбільш значущий інноваційний рух в сучасній освіті. Водночас, альтернативні форми інтеграції в суспільство – навчання в спеціалізованих навчальних закладах та інклюзивне навчання, мають свої позитивні і негативні сторони, але жодна з них повністю не задовольняє дітей з особливими потребами та їх батьків ні в кількісному, ні в якісному відношенні [87].

Важливо зазначити, що наразі триває поступова внутрішня трансформація школи, щоб краще адаптувалася до потреб усіх дітей. Найдоцільніше підтримувати всі форми навчання для дітей з особливими потребами – спеціальні та інклюзивні навчальні заклади, але без визнання жодної з них гіршою або кращою. Тому спеціальні школи не повинні бути знищені, їм необхідно надати нові функції та інший соціальний статус. Відповідно, мають вживатися заходи не лише для того, щоб зберегти набутий досвід освіти дітей з особливими потребами, але й примножити його, створити умови для реалізації права на вибір типу навчального закладу, змісту і форми освіти.

Загалом, для практичної реалізації особами з інвалідністю права на освіту в Україні функціонує розгалужена державна система спеціальних дошкільних і шкільних навчально-виховних закладів, яка пройшла складний і тривалий шлях свого розвитку та відіграє суттєву роль у підготовці таких дітей до самостійного життя.

Більшість з існуючих проблем в освіті виникають тому, що Україна на даному етапі все ще залишається країною з перехідною економікою та

суспільством, яке переживає період змін. Більшість з окреслених проблем в освіті можна звести до одного ключового питання: знаходження балансу між автономним правом навчального закладу розвивати освіту та науковими дослідження для української економіки і суспільства, а також відповідальністю держави за забезпечення якості, підзвітності, чесності та доступності. Саме тому необхідним є подальший розвиток інституційної автономії навчальних закладів.

З другої половини ХХ століття і до сьогодні Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (в той час – Науково-дослідний інститут дефектології) був і залишається в Україні єдиною установою, яка здійснює кваліфікований науковий супровід розвитку мережі і системи спеціальної освіти, сприяє формуванню наукової школи системи спеціальної освіти на українських теренах.

Найбільшим вищим навчальним закладом України з підготовки фахівців для освітньої та реабілітаційної психолого-педагогічної роботи з дітьми та дорослими з особливими потребами залишається Факультет спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. На факультеті функціонує шість кафедр: логопедії та логопсихології; психокорекційної педагогіки; офтальмопедагогіки та офтальмопсихології; сурдопедагогіки та сурдопсихології імені Миколи Ярмаченка; спеціальної психології та медицини; ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології. Останні чотири кафедри є єдиними в Україні, які готують фахівців відповідного профілю. Для спеціальної освіти як самостійної спеціальності зі всіма її складовими важливою є єдність спеціальної педагогіки і спеціальної психології, медицини, фізіології та інших галузей. Це єдина спеціальність, яка не обмежується однією галуззю, а є багатоскладовою за змістом підготовки фахівців.

Всі сучасні тенденції розвитку національних систем спеціальної освіти мають глибокі соціокультурні коріння і цілком певний «історичний вік». Знання і розуміння фахівцями соціокультурних основ становлення

національних систем спеціальної освіти принципове для розвитку теорії і практики спеціальної освіти. Воно змушує постійно аналізувати і переосмислювати методологічні основи спеціальної освіти, філософські постулати, на яких вона будується, і ті цілі, які переслідує.

Здійснений аналіз свідчить про те, що Україна та Польща пройшли складний і великий шлях, на якому відбулися корінні зміни у поглядах і підходах до вирішення проблем осіб з інвалідністю, від ненависті та агресії до цілісного підходу, який відкриває шлях реалізації прав і можливостей кожної людини і, насамперед, передбачає рівний доступ до здобуття якісної освіти. Вони мають свої особливості розвитку, їм властиві підвищення ролі освіти в суспільстві, усвідомлення її значення, демократизація і гуманізація педагогічного процесу. При цьому кожна країна йшла своїм шляхом, спираючись на свої потреби і можливості, національні й культурні традиції, проте, не уникаючи впливу загальноєвропейських чи світових тенденцій розвитку школи і педагогіки. Відповідно кожна країна зберігає і розвиває те позитивне, що дозволяє ідентифікувати систему освіти як національну, що виокремлює її як оригінальну систему і робить привабливою для європейської спільноти.

Водночас, за тривалий час розвитку кожна національна система спеціальної освіти має свої напрацювання та досягнення. Вивчення цього досвіду щодо навчання та виховання дітей з особливими потребами може стати корисним для нашої країни. Проте, варто зауважити, що Україні не варто копіювати моделі розвитку систем освіти з одночасним пристосуванням їх до соціальних реалій нашої країни, а брати найкращий досвід, що дає змогу підвищити ефективність вітчизняної системи спеціальної освіти та уникнути багатьох помилок на шляху розвитку цієї галузі.

На нашу думку, універсального рецепту щодо послідовності освітніх перетворень бути не може, оскільки вирішальними чинниками модернізації освіти є соціокультурний, економічний і політичний рівні розвитку соціуму країни. Тож копіювання закордонного досвіду не є припустимим. Важливо

визначити позитивні елементи досвіду польських шкільних реформ й окреслити можливості їх врахування в умовах модернізації шкільництва в Україні, що сприятиме розвитку вітчизняної освіти.

Водночас, взявши за основу досвід інших країн необхідно пам'ятати мудрі слова відомого американського педагога Джеральда Брейсі (Gerald Bracey): «Ми мусимо сто разів подумати, перш ніж напартачити в нашій освіті», знехтувавши досвідом і традиціями власної національної освіти, її педагогічною матрицею. Некритичне копіювання чужої схеми може лише зруйнувати систематизований характер історично сформованих національних традицій. Розбудова єдиного європейського простору має відбуватися на глибокій повазі до національних традицій в освіті та супроводжуватися їх взаємозбагаченням. Просте запозичення чужих зразків і моделей не може дати очікуваних «райських плодів» без продуманого синтезу цивілізаційних і національно-культурних традицій».

Оскільки тенденції у сучасній освіті постійно змінюються, інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, модернізації змісту освіти і організації її у відповідності зі світовими тенденціями й вимогами ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвитку державно-громадської моделі управління.

Ми окреслили лише певне коло проблем сучасної спеціальної освіти. Безперечно, що їх набагато більше, і вирішення їх потребує часу, повсякденної напруженої роботи, скоординованості різних міністерств і відомств та інституцій громадського суспільства. Вирішення хоча б частини з них дозволить забезпечити можливість всім категоріям таких дітей здобувати бажаний рівень підготовки, маючи при цьому альтернативний вибір форми навчання і типу навчального закладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамек, І. (2001). *Теорія і практика підготовки дітей до школи в умовах розвитку польського дошкілля (друга половина XIX – 1918 р.)* (автореф. дис. …доктора пед. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна.

2. Алексієвець, Л. (2013). Історіографічні оцінки суспільно-політичного розвитку Польщі в постсоціалістичний період (1989–2001). Україна-Європа-Світ. *Міжнародний збірник наукових праць.* Серія: Історія, міжнародні відносини, (11), (с. 226-231).

3. Андрушкевич, Ф. (2011). Компаративний аналіз особливостей освітніх інновацій в освітніх системах України й Польщі. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Філософія. Психологія. Педагогіка, (1), (с. 7, 9, 10).

4. Антипенко, В. В. (2011). Польський чинник у процесі введення Земського самоврядування на правобережній Україні кінця XIX – початку XX ст. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. (9), 101.

5. Байда, Л. Ю., Павлова, Є. Б., Іванова, О. Л., Кукуруза, Г. В. (2017). Формування політики раннього втручання: тренінговий модуль. Київ.

6. Балалуєв, С. М. (2010). Проблема дітей-інвалідів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: *тези доповідей*: *в 2-х ч.* (I), (с. 186, 187), 30 жовтня 2010, Київ: Університет «Україна».

7. Березівська, Л. Д. (2013). Державна політика стосовно диференціації організації та змісту шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (кінець 30-х – 80-ті роки XX ст.): історіографія та джерела дослідження. *Педагогічний дискурс*, (15), 46.

8. Березівська, Л. Д. (2011). Періодизація реформування шкільної освіти в Україні за радянської доби (1919-1991). *Історико-педагогічний альманах*. (1), 46, 47.

9. Березівська, Л. Д. (2004). Реформування шкільної освіти в Україні як історико-педагогічна проблема. *Педагогічні науки*. (37), (с. 10). Херсон.

10. Білокопитов, В. (2016). Характеристика етапів розвитку європейської освітньої політики. *Педагогічна компаративістика – 2016: освітні реформи та інновації у глобалізованому світі: матер. наук.-практ. семінару* (с. 38). 6 червня 2016, Київ: Педагогічна думка.

11. Біницька, К., Біницька, О. (2016). Республіка Польща – досвід децентралізації: децентралізація освіти в Україні. *Освітній простір України*. (8), 7, 8, 9, 10, 11.

12. Біницька, К. М. (2012). Спільне та відмінне у діяльності сучасних вищих педагогічних навчальних закладів республіки Польща та України. *Науковий вісник Донбасу*. (4), 220.

13. Богданович, Т. В. (2016). Раннє виявлення дітей з порушенням слуху та організація їх педагогічного супроводу. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. (11), 32.

14. Бондар, В. І., Золотоверх, В. В. (2004). Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток (до десятиріччя Інституту спеціальної педагогіки АПН України). *Дефектологія*. (1), 1-2, 3, 4, 5, 6, 7-8, 9, 10, 11-12.

15. Бондар, В., Петришина, Р. (ред.) (2004). Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи. *Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-канадський досвід): матеріали Міжнародної конф*еренції, (с. 25–29). 26-27 травня 2004, Київ: Наук. світ. Вилучено із http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=454

16. Бондаренко, І. П. (2017). Дошкільна освіта в Україні і Польщі. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний менеджмент у закладах освіти»*. (1), (69, 71, 72, 73-74).

17. Борзов, О. В. (2012). Соціальній захист інвалідів в Російській імперії XIX ст. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в*

інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей, (с. 342). 18 жовтня 2012, Київ: Університет «Україна».

18. Бородай, М. О. (2008). Історичний розвиток суспільної допомоги дітям з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: тези доповідей дев'ятої Міжнародної науково-практичної конференції,* (с. 180, 181). 24-26 листопада 2008, Київ: Університет «Україна».

19. Борохвіна, Т. Г. (2018). Ретроспективний аналіз розвитку інклюзивної освіти в Україні. *Інноваційна педагогіка*. (5), 70, 71, 72.

20. Бочаров, С. В. (2009). Модернізація польської системи освіти на рубежі XX – XXI століть. «*Наука. Релігія. Суспільство*». (3), 23-24, 25, 26, 27.

21. Будяк, Л. В. (2008). Поступ системи спеціальної освіти в Україні на сучасному етапі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами,* (4(6)), (с. 241, 242, 243, 244, 245).

22. Бучковська, Я. Г. (2017). Сучасний стан дошкільної освіти для дітей з особливими потребами. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: «ВЕКТОР»,* (с. 148, 149, 150), 24-25 квітня 2017. Кам'янець-Подільський, «Аксіома».

23. Варгуля. Д. М. (2010). Забезпечення у навчанні та самореалізації людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: тези доповідей: в 2&x ч.* (I), (с. 326). 22 грудня 2010, Київ: Університет «Україна».

24. Василенко, О. (2007). Навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх закладах: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. (23). 50, 52, 54, 55.

25. Василенко, Д. (2015). Трансформація нормативної бази галузі народної шкільної освіти в період повоєнної відбудови 1950-1957 років у Полтавській області. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки», (24), 108-109, 110-111, 112.

26. Василюк, А. В. (2011) Тенденції реформування шкільної освіти Польщі (ХХ – початок ХХІ ст.) (дис. ...доктора пед. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Тернопіль, Україна.

27. Висоцький, В. В. (2011). Захист інвалідів – однієї з соціально вразливих верств суспільства в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 132). 14 листопада 2011, Київ: Університет «Україна».

28. Вишневська, Н. (2014). Головні тенденції реформування шкільної освіти В країнах світу у 80-90-х роках ХХ століття. *Нова педагогічна думка*. (1), 2, 10, 11, 13.

29. Гаврилов, О. В. (2009). Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: *навчальний посібник*, (с. 29, 32, 33, 37-38). Кам'янець-Подільський: Аксіома.

30. Гаврилов, О. В., Борціх, А. І. (2013). Періодизація процесу розвитку корекційної освіти на Поділлі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.* Серія: соціально-педагогічна, (22, 2), 29, 30, 31, 34.

31. Галай, М. (2012). Освітня політика Другої Речі Посполитої в сфері початкової освіти у 1932 – 1939 роках (за матеріалами Тернопільського воєводства). *Гуманітарний журнал*, (2–3), 137, 138, 141, 142, 143.

32. Галко, О. М. (2015). Проблематика забезпечення умов для навчання, виховання та працевлаштування людей з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 326, 327). 18-19 листопада 2015, Київ: Університет «Україна».

33. Галко, О. М. (2016). Удосконалення законодавчого регулювання та забезпечення прав осіб з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVI Міжнародної*

науково-практичної конференції, (2), (с. 98, 99). 23–24 листопада 2016. Київ: Університет «Україна».

34. Гаяш, О. В. (2017) До питання про окремі проблеми сучасної спеціальної освіти. Спеціальна освіта: стан та перспективи: *матеріали Всеукраїнської (заочної) науково-практичної конференції Присвяченої 5-річниці кафедри корекційної освіти та спеціальної психології*, (с. 23, 24-26). 17-18 травня 2017, Харків.

35. Гевко, І. В. (2019). Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*. (1(64)), 52–58.

36. Герасимова, (Сірик) А. А. (2013). Особливості доступу інвалідів до освіти в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція,* (с. 260, 261). 20–21 листопада 2013, Київ: Університет «Україна».

37. Гербст, М., Герчинський, Я. (2015). Баланс інституційних змін. *Польська освіта в перехідний період*. Варшава.

38. Гета, А. В. (2014). Стан проблем людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIV Міжнародна науково-практична конференція,* (с. 101). 19–20 листопада 2014, Київ: Університет «Україна».

39. Гладуш, В. А. (2012). Республіканський учбово-методичний кабінет спеціальних шкіл: історія, здобутки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, (21), 47, 48, 49, 50.

40. Глушенко, К. О., Гладких, Н. В. (2014). Актуальні проблеми навчання та виховання дітей з комплексними порушеннями розвитку в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, (26), 52, 54, 55.

41. Гречка, Я. Р. Управління освітою Польщі: *історична ретроспектива*, 3, 4. Вилучено із http://www.nbuv.gov.ua.

42. Гриценко, Н. В. (2011). Правові гарантії соціального захисту людей з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 327). 14 листопада 2011, Київ: Університет «Україна».

43. Грищенко, О. А. (2011). Використання інформаційних технологій у навчальному процесі ВНЗ. Педагогіка і психологія. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, (73, 3), 237, 238, 239.

44. Грищук, Ю. В. (2015). Історико-педагогічний аналіз розвитку освіти в Польщі. *Педагогічний процес: теорія і практика*. (1-2(46-47)), 138, 139

45. Гончаренко, Г. В. (2012). Соціально-історичний контекст виникнення й розвитку шкіл-інтернатів для дітей з обмеженими можливостями в Україні. *Науковий вісник Донбасу*, (2), 1, 2, 3, 4-5, 6, 7, 8, 9, 10.

46. Городецька, Ю. Ю. (2012). Законодавчі акти як необхідна умова соціальної реабілітації інвалідів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 354). 18 жовтня 2012, Київ: Університет «Україна».

47. Громніцька, М. О. (2014). Досвід країн ЄС у питаннях реабілітації інвалідів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIV Міжнародна науково-практична конференція,* (с. 217). 19–20 листопада 2014, Київ: Університет «Україна».

48. Губарь, О. Г. (2011). Основні етапи розвитку логопедичної допомоги підліткам в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, (17), 62.

49. Гурнік, Л. В., Жосан, О. Е. (укл.). (2015). Гуманізація у навчально-виховному процесі дітей з особливими освітніми потребами. *Ідеї гуманної педагогіки та сучасна система інклюзивного навчання: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної конференції, присвяченої 97-річчю від дня*

народження В. Сухомлинського, (с. 87). 29-30 вересня 2015, Кіровоград: Ексклюзив-систем.

50. Дем'яненко, Н. М. (2015). Інноваційні трансформації освітнього простору педагогічного університету. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету.* Серія : Педагогічні науки, (130), 20, 23.

51. Дзюбинська, Х. (2013). Опіка і виховання дітей-сиріт у діяльності Асоціацій і приватних фондів Польщі в XIX ст. *Порівняльно-педагогічні студії,* (4(18)), 13-19.

52. Дічек, Н. П. (2014). Внесок науково-дослідного інституту дефектології у розвиток спеціальної школи в Україні у перші повоєнні роки. *Особлива дитина: навчання і виховання*, (2), 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72.

53. Дічек, Н. П., Кремень, В., Левовицький, Т., Огнев'юк, В. Сисоєва, С. (ред.). (2013). Лікарсько-педагогічні кабінети як провідники ідей реформування педагогічного процесу в Україні (20-ті рр. XX ст.). *Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія.* Київ: ТОВ Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС».

54. Дічек, Н. П. (2015). Питання індивідуалізації шкільного навчально-виховного процесу у діяльності українського науково-дослідного інституту дефектології (1948–1954 рр.). *Історико-педагогічний альманах,* (1), 86, 87-88, 89, 90, 91, 92, 93-94.

55. Добрянський, І. (2012). Стратегічні напрямки і завдання розвитку освіти у Польщі до 2020 року. *Наукові записки:* серія: педагогічні науки, (103), 4.

56. Долгова, Н. О. (2015). Хореографічні заняття у процесі фізичного виховання студентів польських університетів. *Інноваційні технології в системі підвищення кваліфікації фахівців фізичного виховання і спорту: тези доповідей II Міжнародної науково-методичної конференції*, (с. 75-76). 16–17 квітня 2015, Сумський державний університет, Україна.

57. Драган, Н. О. (2012). Соціальний захист інвалідів. Історичні аспекти. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому*

освітньому середовищі: тези доповідей, (с. 361, 362). 18 жовтня 2012, Київ: Університет «Україна».

58. Друганова, О. М., Яременко, Н. В. (2017). *Приватна освіта в Англії і в Україні: минуле і сучасність.* Київ: ЦП «Компринт».

59. Дунець, В. (2015). Особливості польської системи середньої освіти / Педагогічна компаративістика – 2015: трансформації в освіті зарубіжжя та український контекст: *матеріали науково-практичного семінару*, (с. 96, 98). 11 червня 2015, Київ: Педагогічна думка.

60. Елькін, М. В., Коробченко, А. А. (2014). Професійна компетентність учителя як психолого-педагогічна проблема. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, (25), 50-57.

61. Єжова, Т. Є. (2013). Організація в Україні освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція,* (с. 26, 27). 20–21 листопада 2013, Київ: Університет «Україна».

62. Єжова, Т. Є. (2016). Освітня інтеграція дітей з порушеннями психофізичного розвитку як засіб реалізації їх права на освіту: педагогічні пошуки 20-30-х років XX ст. *Актуальні питання корекційної освіти*, (7(1)), 6, 8, 9, 10-11.

63. Єжова, Т. Є. (2013). Реалізація в Україні права дітей з порушеннями психофізичного розвитку на освіту. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. (24), 96, 97, 98, 99, 100.

64. Єжова, Т. Є., Жосан, О. Е. (укл.). (2015). Участь у роботі дитячих громадських організацій як засіб соціальної інтеграції особливих дітей: історія та сучасність. Ідеї гуманної педагогіки та сучасна система інклюзивного

навчання: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної конференції, присвяченої 97-річчю від дня народження В. Сухомлинського, (с. 127-128). 29-30 вересня 2015, Кіровоград: Ексклюзив систем.

65. Желудкова, А. М., Хижняк, І. А. (2013). Проблеми соціальної адаптації інвалідів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція,* (с. 106). 20–21 листопада 2013, Київ: Університет «Україна».

66. Жук, В. В. (2016). Оновлення змісту освіти дітей з порушеннями слуху: теоретичні підходи та їх реалізація. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, (11), 56.

67. Заіка, В. М., Ющенко, О. М. (2016). Самореалізація особистості людей з особливими потребами в сучасному світі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції*, (1), (с. 183). 23–24 листопада 2016, Київ: Університет «Україна».

68. Засенко, В. В. (2010). Спеціальна освіта: стан і пріоритети розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, (1), 3, 4, 5, 6.

69. Засенко, В. В. (2007). Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, 4(6), 64-65, 66, 67, 68.

70. Засенко, В. В., Колупаєва, А. А. (2008). Стан і пріоритети розвитку освіти дітей з психофізичними Порушеннями. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, (4(6)), 236, 237, 238, 239.

71. Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів,

спрямованих на забезпечення їх діяльності (2013). (*на виконання Доручення Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року*). Київ.

72. Золотоверх, В. В. (2001) Становлення та розвиток дошкільних закладів для дітей з психофізичними вадами в системі спеціальної освіти України (автореф. дис. …доктора пед. наук). Ін-т дефектології АПН України, Київ, Україна.

73. Зубенко, К. О., Залюбівська, О. Б. Про польський досвід впровадження тьюторства в систему вищої освіти. *Матеріали XLVII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ,* 14-23 березня 2018, Вінниця. Вилучено із https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/view/5129. с. 3

74. Іванов, О. О. (2013). Реалізація прав інвалідів на освіту. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція,* (с. 280-281, 282). 20–21 листопада 2013, Київ: Університет «Україна».

75. Іванова, А. Є. (2014). Проблема інвалідності серед людей, як частина життєвої реальності. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIV Міжнародна науково-практична конференція,* (с. 293). 19–20 листопада 2014, Київ: Університет «Україна».

76. Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні: Науково-методичний збірник до Всеукраїнської науково-практичної конференції в рамках реалізації проекту «Створення ресурсних центрів для батьків дітей з особливими освітніми потребами» за підтримки програми ІВРР - TACIS Європейської комісії. (2007). ВФ «Крок за кроком». Київ: ФОП Придатченко П.М.

77. Іноземцева, С. (2016). Спеціальна освіта на сучасному етапі розвитку суспільства. *Спеціальна освіта на сучасному етапі розвитку*

суспільства. Vzdelávaniea spoločnosť. Medzinárodný nekonferenčný zborník. Prešov, (1), 274-275, 278, 279, 280.

78. Іраклієнко, А. І. (2015). Правові та організаційні засади навчання, виховання і працевлаштування людей з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 334). 18-19 листопада 2015, Київ: Університет «Україна».

79. Історія розвитку спеціальної освіти і спеціальної педагогіки як системи наукових поглядів. *Лекція (2),* 4-5, 6. Вилучено з https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/Lecture-2.pdf

80. Історія Факультету спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Вилучено із https://fsio.npu.edu.ua/istoriia-fakultetu

81. Кабанова, О. О. (2015). Внесок І. П. Соколянського у розвиток вітчизняної освіти на зламі 20-Х рр. ХХ ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки, (124), 266, 267.

82. Калініна, Е. М., Гаврилов, О. В., Співак, В. І. (ред.). (2012). Сучасні проблеми наступності дошкільного і шкільного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,* Серія: соціально-педагогічна, (ХХ, в 2-х ч., 1), 106.

83. Калмикова, Л. В. (2007). Теоретичний аналіз проблеми інтеграції дітей та молоді з особливими потребами в освітніх закладах. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, (3 (5)). (с. 218, 220, 222, 224, 225, 226). Київ: Університет «Україна».

84. Кальян, О. С. (2016). Окремі історико-правові аспекти нормативного регулювання соціально-правового захисту осіб з особливими потребами у період З XVIII ст. до 1918 р. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації*

Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції, (2), (с. 131, 132, 133). 23–24 листопада 2016, Київ: Університет «Україна».

85. Каплун, Н. П. (2013). Стратегічне спрямування соціальної політики України щодо вирішення проблем людей з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 118). 20–21 листопада 2013, Київ: Університет «Україна».

86. Карпенко, О. Є. (2018) Розвиток опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі (XX – XXI ст.) (автореф. дис. …доктора пед. наук). Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, Київ, Україна.

87. Кісс, С. В. (2015). Історичний аналіз проблеми інвалідності в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 345, 346). 18-19 листопада 2015, Київ: Університет «Україна».

88. Климко, Н. О. (2012). Внесок М. Д. Ярмаченка в розробку проблеми компенсації глухоти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, (21), 109, 112.

89. Климко, Н. О. (2013). Історія дефектології та сурдопедагогіки в працях Миколи Дмитровича Ярмаченка. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, (23), 111, 112, 113, 115, 116.

90. Клопота, Є. А. (2008). Дослідження поглядів суспільства на інтегроване навчання осіб з обмеженими фізичними можливостями. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: тези доповідей*, (с. 21). 24 грудня 2008, Київ: Університет «Україна».

91. Кобильченко, В. В. (2010). Теоретико-методичні аспекти корекційно-розвивальної роботи з молодшими школярами, які мають

порушення зору. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*, (2), 33, Київ.

92. Ковальчук, Д. О. (2016). Соціально-правовий захист осіб з інвалідністю в Україні. Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції, (2), (с. 140). 23–24 листопада 2016, Київ: Університет «Україна».

93. Ковальчук, Ж. М. (2017). Становлення та розвиток спеціальної освіти в Україні: історичний огляд. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, (33), 32, 33, 34.

94. Ковальчук, Ж. М. (2020) Становлення та розвиток теоретичних засад логопедії в Україні (друга половина XX століття – початок XXI століття) (автореф. дис. …доктора пед. наук). Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Київ, Україна.

95. Колесник, І. П., Супрун, М. О. (2016). Новаторські ідеї І. Г. Єременка щодо реформування навчання учнів допоміжних шкіл. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, (11), 79.

96. Колупаєва, А. А. (2009). *Інклюзивна освіта: реалії та перспективи*. Київ: «Самміт-Книга».

97. Колупаєва, А. А. (2007). Правові основи здобуття освіти особами з обмеженими можливостями здоров'я. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, (2(4)). Вилучено із http://ap.uu.edu.ua/article/556

98. Колупаєва, А. А. (2014). Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі. *Особлива дитина: навчання і виховання*, (3), 7, 8-9.

99. Колупаєва, А. А. (2010). Стратегічні напрями сучасної освітньої політики України. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, (1), 8, 9-10, 11, 12.

100. Коляда, Н. М. (2008). Іван Панасович Соколянський (1889–1960) – теоретик дитячого руху в Україні (20-ті роки ХХ ст.). *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті,* Дніпропетровськ, (6), 278–283.

101. Коляда, Н. М. (2017). Соціальний захист дитинства в добу української революції (1917–1921). Розвиток освіти в добу Української революції (1917–1921): *збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару*, (с. 31, 32). 10–12 серпня 2017, Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

102. Кольченко, К. О., Нікуліна, Г. Ф. (2012). Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації конвенції ООН про права інвалідів»: аспект освіти. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 3). 18 жовтня 2012, Київ: Університет «Україна».

103. Компанець, Н. М., Луценко, І. В., Коваль, Л. В. (2018). *Навчально-методичний посібник «Організаційно-методичний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах ДНЗ»,* (с. 5). Київ: Видавнича група «Атопол».

104. Константинів, О. В., Синьов, В. М., Гаврилов, О. В. (ред.). (2017). Клуб вихідного дня як інноваційна форма організації виховного процесу у спеціальній школі-інтернат. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*, (9, у 2 т., 1), 115-116.

105. Косенко, Ю. М. (2016). *Становлення та розвиток спеціальної методики навчання історії: монографія (друга половина XIX – початок XXI століть)*, Букрек.

106. Котенко, А. С. (2016). Поняття «інвалідність» як базова причина проблем соціальної нерівності. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції,* (2), (с. 375-376). 23–24 листопада 2016, Київ: Університет «Україна».

107. Кравець, Н. П. (2017). Використання ідей М. М. Терасевича в спеціальній освіті. Розвиток освіти в добу Української революції (1917–1921): збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару, (с. 57, 58). 10–12 серпня 2017, Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

108. Кравченко, І. В. (2016). Історико-педагогічні аспекти розвитку спеціальної освіти в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології,* (1(55)), 365, 366-367, 368, 369.

109. Крайнік, Р. М. (2013). Радянська ідеологізація системи освіти України в 1945 році: історіографія проблеми. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Історичні науки, (3.34), 288-290.

110. Крат, М., Софій, О. (2016). Порівняльний аналіз процесу децентралізації України та Польщі, (с. 2, 3). Вилучено із http://dialog.lviv.ua/porivnyalniy-analiz-protsesu-detsentralizatsiyi-ukrayini-ta-polshhi-2/

111. Кремень, В., Левовицький, Т., Огнев'юк, В., Сисоєва, С. (ред.). (2013). *Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: монографія* Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС».

112. Кривоконь, Н. І. (2013). Особливості соціалізації людей з функціональними обмеженнями у світлі сучасних соціально-психологічних концепцій. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції,* (с. 122). 20–21 листопада 2013, Київ: Університет «Україна».

113. Крицун, В. О., Кирста Н. Р. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами: теоретичний аспект. (с. 2-3, 4, 5). Вилучено із http://conference.pu.if.ua/forum/files/11-13052016/7/Kricyn.pdf

114. Кульбіда, С. В. (2017). Перші заходи з навчання та виховання нечуючих у період зародження української державності. Розвиток освіти в добу Української революції (1917–1921): *збірник матеріалів Всеукраїнського*

науково-практичного семінару, (с. 55). 10–12 серпня 2017, Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

115. Кульбіда, С. (2004). Стан використання і вивчення жестової мови в Україні: Історія дослідження. Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід): *матеріали Міжнародної конференції*, (с. 78). 25-26 травня 2004, Київ: Науковий світ.

116. Кучеренко, Д. Г., Мартинюк, О. В. (2011). *Стратегії розвитку освітніх систем країн світу*. Київ: ІПК ДСЗУ.

117. Лесик, Г. В. (2017). Історико-педагогічні дослідження для освітньої сучасності України. *Вісник «Актуальні проблеми вищої педагогічної освіти»*. Серія: Педагогічні науки, (144), 73.

118. Локшина, О. І. (2014). Порівняльно-історичний метод у дослідженнях українських педагогів-компаративістів. *Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти: збірник тез XIV Всеукраїнської історико-педагогічної науково-практичної конференції*, (с. 64). 14 листопада 2014, Київ: Інститут педагогіки НАПН України.

119. Локшина, О. (2014). Професіоналізація порівняльної педагогіки в Україні: здобутки і виклики у вимірі педагогічної компаративістики у зарубіжжі. *Порівняльно-педагогічні студії,* (6(20)), 5.

120. Локшина, О. І. (2011). Тенденція як категорія порівняльної педагогіки. *Порівняльно-педагогічні студії*, (2(8)), 10.

121. Лопухович, В. (2018). Вища освіта в Україні в умовах реформування. *Інтернаціоналізація вищої освіти України: концептуальні засади, здобутки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 164). 15-16 груд. 2017, Київ. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю.

122. Лукіна, Т. О., Шошова, А. Г. (2014). Реалізація державної освітньої політики щодо дітей з особливими освітніми потребами: зарубіжні підходи. *Університетські наукові записки*, (2(50)), 338-347.

123. Ляшенко, В. В. (2016). Соціальні надзвичайні ситуації та проблеми навчання людей з особливими потребами в вищому навчальному закладі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції*, (1), (с. 215, 216). 23–24 листопада 2016, Київ: Університет «Україна».

124. Макаров, С. (2015). Інвалідність і суспільство. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 223). 18-19 листопада 2015, Київ: Університет «Україна».

125. Малишевська, І. А. (2013). Роль педагогічних технологій в системі корекційної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, (45), 81, 86.

126. Малишенко, В. І. (2011). Права людей з інвалідністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей,* (с. 341). 14 листопада 2011, Київ: Університет «Україна».

127. Маренець, Л., Березін, С. Є. (ред.). (2016). Звіт викладачів Єлисаветградського земського реального училища про 2-й з'їзд російських діячів з технічної та професійної освіти у Росії як джерело історичної інформації. *Архів. Історія. Сучасність*, (2). Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю Державного архіву Одеської області (1920-2015), 3-4 вересня 2015, Одеська обласна держадміністрація, Одеська обласна рада, Державний архів Одеської області, Одеса: Бондаренко М. О., (Т. XLV, 444). Серія: Праці Державного архіву Одеської області, 193.

128. Маріуц, І. (2015). Проблема гуманізації шкільної освіти в Європі. Педагогічна компаративістика – 2015: матеріали збірника науково-практичного семінару, (с. 129). 11 червня 2015, Київ, Педагогічна думка.

129. Марченко, Л. М. (2014). Проблеми дітей-інвалідів та можливості реалізації їхніх прав у сучасному суспільстві. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIV Міжнародна науково-практична конференція,* (с. 309). 19–20 листопада 2014, Київ: Університет «Україна».

130. Медвідь, О. М. (2008). Дистанційне навчання у річниці Болонського процесу. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами,* (4(6)), 156, 157, 158.

131. Мешальський, С., Кремень, В., Левовицький, Т., Огнев'юк, В., Сисоєва, С. (ред.). (2013). Зміни польської системи освіти та ідея демократизації школи. *Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: монографія.* Київ: ТОВ Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС».

132. Миронова, С. П. (2016). Подолання упередженості щодо осіб з психофізичними порушеннями як шлях до суспільної та освітньої інтеграції. *Актуальні питання корекційної освіти*. (7(1)), 3-4.

133. Миронова, С. П., Завальнюк, О., Уліяш, С. (ред.). (2011). Розвиток теорії корекційної роботи у період становлення української олігофренопедагогіки. *Гуманітарні студії: Україна – Польща*, 289.

134. Мікуліна, Л. П., Лозовська, Т. В., Ситник, В. В. (2015). Формування толерантного ставлення до дітей з особливими потребами в умовах дошкільного навчального закладу. *Педагогіка здоров'я: збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 170-річчю з дня народження І. І. Мечникова,* (с. 673-674). 15 травня 2015, Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

135. Мілєйко, О. О. (укл.). (2017). Актуальні питання соціалізації дітей з особливими освітніми потребами: *інструктивно-методичний лист*. Миколаїв: ОІППО.

136. Мірян, А. М., Парасевіч, Х. В., Головань, Н. В. (2011). Розвиток соціально-правового захисту дітей-інвалідів у сучасній Україні. *Актуальні*

проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей, (с. 351, 353-354). 14 листопада 2011, Київ: Університет «Україна».

137. Молчановська, В. М. (2015). Актуальні проблеми та аспекти правового регулювання навчання людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 369, 370-371). 18-19 листопада 2015, Київ: Університет «Україна».

138. Мордвінова, І. (2013). Упровадження здоров'язбережувального виховання в польських школах. *Порівняльно-педагогічні студії*, (2-3 (16-17)), 58-59.

139. Мосьпан, Т. М. (2008). Порушення прав людини з особливими вадами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: тези доповідей*, (с. 487). 24 грудня 2008, Київ: Університет «Україна».

140. Мурашин, О. Г. (2012). Основні вектори розвитку державницької законодавчої політики щодо інвалідів часів радянського союзу. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 340, 341). 18 жовтня 2012, Київ: Університет «Україна».

141. Мурашин, О. Г. (2013). Сучасні тенденції соціально-правового захисту інвалідів в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції,* (с. 309). 20–21 листопада 2013, Київ: Університет «Україна».

142. Мушинський, В. П. (2012). Історичні та організаційні аспекти діяльності вітчизняної системи психолого-медико-педагогічних консультацій. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету*

імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна, (ХХ в 2-х ч., 1). 177, 178, 179, 180, 181.

143. Нагорна, В. В. (2013). Гарантії реалізації права на освіту Дітьми з особливими потребами в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції,* (с. 310, 311, 312). 20–21 листопада 2013, Київ: Університет «Україна».

144. *Національна доповідь «Про становище осіб з інвалідністю в Україні»*, (2013). Київ.

145. Небесенко, В. Г. (2012). Правове регулювання соціального захисту інвалідів в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 372). 18 жовтня 2012, Київ: Університет «Україна».

146. Нетьосов, С. І. (2017). Компенсаторсько-коригуюче використання ІКТ в спеціальній освіті. *Спеціальна освіта: стан та перспективи: матеріали Всеукраїнської (заочної) науково-практичної конференції присвяченої 5-річниці кафедри корекційної освіти та спеціальної психології*, (с. 81-82). 17-18 травня 2017, Харків.

147. Ничкало, Н. Г. (2003) Сучасні проблеми розвитку системи неперервної професійної освіти: вітчизняний і зарубіжний досвід. Київ, Наукова думка, 2003, 346

148. Ніколаї, Г. Ю. (2008) Розвиток музично-педагогічної освіти в Польщі (ХХ століття). (автореф. дис. …доктора пед. наук). Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих Академії педагогічних наук України, Київ, Україна.

149. Нікуліна, Г. Ф., Кольченко, К. О. (2011). Законодавство України щодо освіти людей з інвалідністю: відповідність міжнародним нормам. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому*

середовищі: тези доповідей, (с. 358). 14 листопада 2011, Київ: Університет «Україна».

150. Одинченко, Л. К. (1996) Розвиток спеціальної освіти розумово відсталих учнів в Україні (1918-1941 рр.). (автореф. дис. …кандидата пед. наук). АПН України, Ін-т дефектології, Київ, Україна.

151. Огневюк, В. (2013). Реформування – як сутнісна характеристика сучасної освіти. *Освітологія*, (2), 63, 69, 70, 73.

152. Олефір, В. І. (2013). Освіта і охорона здоров'я інвалідів – нова актуальна сфера адміністративно-правового забезпечення державного управління. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція,* (с. 252). 20–21 листопада 2013, Київ: Університет «Україна».

153. Очеретенко, Т. Ю., Лукановська, Л. В., Сосновська, Т. Г. (2017). Реабілітаційний маршрут дітей з особливими потребами в місті Кам'янці-Подільському. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 225). 24-25 квітня 2017, Кам'янець-Подільський «Аксіома».

154. Палилюлько, О. М. (2017). Шляхи покращення реабілітації дітей з особливими потребами. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 236). 24-25 квітня 2017, Кам'янець-Подільський, «Аксіома».

155. Панова, О. А. (2012). Історичний шлях становлення системи корекційної освіти. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Серія: соціально-педагогічна, (XX в 2-х ч., 1), 187, 188, 189-190.

156. Пастушок, О. І. (2018) Розвиток системи освіти для дорослих у Польщі (друга половина XX – початок XXI століття) (автореф. дис.

…кандидата пед. наук). Національна академія педагогічних наук, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих, Київ, Україна.

157. Пастушок, О. І. (2018) Розвиток системи освіти для дорослих у Польщі (друга половина XX – початок XXI століття) (дис. …кандидата пед. наук). Національна академія педагогічних наук, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих, Київ, Україна.

158. Перхун, Л. В. (2009). Інклюзивна освіта в Україні: стан та перспективи. *Херсонський державний університет: збірник наукових праць*, (51), 28, 29, 30, 31.

159. Пімєнова, К. О. (2014). Інклюзія як форма навчання і виховання дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти*, (4), 281.

160. Полещук, С. В. (2014). Перспективи розвитку взаємодії науки і практики в галузі корекційної освіти. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України,* 174, 175, 176, 177.

161. Поліщук, П. П. (2010). Історичні аспекти регулювання соціальної політики щодо людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: тези доповідей*: (в 2&х ч., І), (с. 22). 22 грудня 2010, Київ: Університет «Україна».

162. Потапенко, О. М. (2012). Становлення та розвиток теорії і практики підготовки логопедичних кадрів в Україні у другій половині XX століття. *Логопедія*, (2), 72, 73, 74, 75, 76.

163. Потачало, С. В., Гітун, Н. І. (2014). Зміст реабілітації дітей з обмеженими Психофізичними можливостями. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIV Міжнародна науково-практична конференція,* (с. 162). 19–20 листопада 2014, Київ: Університет «Україна».

164. Прокопенко, Л. (2009). Державна освітня політика: історико-теоретичний аспект. Державне управління та місцеве самоврядування, (3) 21 (19 – 27).

165. Пупишева, В. Я. (2015). Інноваційні технології у навчанні осіб з обмеженими фізичними можливостями. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, (12 (14)), 55.

166. Пушкарьова, К. В. (2012). Особливості соціальної інтеграції осіб з функціональними обмеженнями здоров'я у суспільство. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 219). 18 жовтня 2012, Київ: Університет «Україна».

167. Розієр, Г., Литовченко, С., Колупаєвої, А. А. (ред.). (2012). На допомогу батькам нечуючої дитини: центри раннього консультування та раннього втручання. *Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання*, (3), 187-190.

168. Рудюк, Л. В. (2015). Реформування системи надання соціальних послуг в Україні як вимога часу. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 386). 18-19 листопада 2015, Київ: Університет «Україна».

169. Русіна, Н. Г. (2016). Становлення та розвиток вищої освіти в Польщі. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, IV* (40), Issue: (81), 59, 60.

170. Сак, Т. В. (2013). Новий державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами: проблема оцінювання навчальних досягнень. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, (24), 208.

171. Саух, П., Кремень, В., Левовицький, Т., Огнев'юк, В., Сисоєва, С. (ред.). (2013). Університетська освіта: між історичною місією і реальною перспективою. *Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: монографія* Київ:

ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 184, 186-187, 194, 195, 200-201.

172. Сергеєва, В. Ф. (2011). Реалізація рівних прав і можливостей дітей-інвалідів в умовах розвитку сучасного дошкілля. *Сучасний світ і незрячі: людина з інвалідністю у правовій державі: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 84, 85, 87, 88-89, 90, 91, 92, 93). 20-21 жовтня 2011, Луцьк. Київ.

173. Сєднєва, В. О. (2011). Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку: методичні рекомендації Миколаїв: ОІППО.

174. Сидоренко, О. (2018). Спеціаліст майбутнього: ключові виклики Новітньої освітньо-наукової парадигми. Інтернаціоналізація вищої освіти України: концептуальні засади, здобутки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (с. 234-235). 15-16 грудня 2017, Київ. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю.

175. Синьов, В. М., Бондар, В. І. (2015). Освітня інтеграція учнів з інтелектуальними порушеннями: *навчально-методичний посібник*. Київ.

176. Синьов, В. М., Колесник, І. П. (2013). Погляд на витоки, минуле, сьогодення та перспективи розвитку вітчизняної корекційної освіти (історико-педагогічний аспект). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, (24), 219.

177. Сисоєва, С., Кремень, В., Левовицький, Т., Огнев'юк, В., Сисоєва, С. (ред.). (2013). Освітологічний контекст освітніх реформ. *Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: монографія* Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 121, 122, 123, 124, 126, 133, 134, 135, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 145, 147

178. Система освіти Польщі: *інформаційний зріз*. Вилучено із https://pon.org.ua/international/2895-sistema-osviti-polshhi-informacijnij-zriz.html

179. *Система освіти Польщі*. Вилучено із http://www.osvita.org.ua/abroad/edusystem/pol/

180. Скрипка, Н. С. (2011). Правове регулювання соціальної політики щодо інвалідів. *Сучасний світ і незрячі: людина з інвалідністю у правовій державі: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 27, 28). 20-21 жовтня 2011, Луцьк. Київ.

181. Сніцарук, К. В. (2011). Правові гарантії у сфері соціального захисту та реабілітації інвалідів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей,* (с. 366). 14 листопада 2011, Київ: Університет «Україна».

182. Сокол, М. (2016). До питання понятійно-термінологічного апарату компаративістики. *Педагогічна компаративістика – 2016: освітні реформи та інновації у глобалізованому світі: матеріали науково-практичного семінару,* (с. 20-21). 6 червня 2016, Київ: Педагогічна думка.

183. Соколова, Г. Б. (2013). Теоретичні положення організації психолого-педагогічної допомоги дітям з комплексними порушеннями розвитку. *Збірник наукових праць Кам'янець-подільського Національного університету імені Івана Огієнка.* Серія соціально-педагогічна, (23, 3), 296.

184. Соколова, І. В., Грузнова, С. В., Зязюн, І. А. (ред.). (2014). Особливості впровадження інформаційних технологій у навчальний процес вищих навчальних закладів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми,* (39). Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер».

185. Соловйова, Т. (2018). Соціально-педагогічна робота з сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю, в закладах дошкільної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, (5 (79)), 418.

186. Солопова, О. В. (2011). Проблеми навчання дітей/інвалідів в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей,* (с. 100, 101). 14 листопада 2011, Київ: Університет «Україна».

187. Стан розвитку освіти та педагогіки України у 20-80-ті рр. XX ст. Вилучено із

https://pidru4niki.com/81973/pedagogika/stan_rozvitku_osviti_pedagogiki_ukrayini_20-80-ti c. 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11

188. Старовойтова, О. (2015). Особливості виникнення порівняльної педагогіки в Західній Європі та її вплив на вітчизняну педагогіку XIX століття. *Педагогічна компаративістика – 2015: трансформації в освіті зарубіжжя та український контекст: матеріали науково-практичного семінару,* (с. 25-26). 11 червня 2015, Київ: Педагогічна думка.

189. Страшко, С. В., Кривич, І. П., Гусєва, Г. М., Палієнко, К. В., Гусєва, О. Г., Прокопенко, І. Ф. (ред.). (2014). Проблеми соціальної реабілітації дітей-інвалідів. *Педагогіка здоров'я: збірник наукових праць IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 210-річчю з дня заснування Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди,* (с. 709, 711, 712). 7 квітня 2014, Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

190. Султанова, Н. В. (2017). Школи-інтернати як осередок соціального виховання дітей в Україні (50 - 60 ті рр. XX ст.). Н*ауковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Педагогіка, психологія, філософія, (267), 191-192, 193.

191. Супрун, М. О. (2017). З історії виникнення та розвитку корекційного навчання розумово відсталих дітей. *Спеціальна освіта: стан та перспективи: матеріали Всеукраїнської (заочної) науково-практичної конференції присвяченої 5-річчю кафедри корекційної освіти та спеціальної психології,* (с. 115). 17-18 травня 2017, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

192. Супрун, М. О. (2005). *Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (кінець XIX – перша половина XX ст.): монографія*. Київ: Вид. Паливода А. В.

193. Супрун, М. О. (2017). Розвиток олігофренопедагогіки наприкінці 20 – початку 30-х рр. XX ст. *Теорія і практика спеціальної педагогіки та психології: збірник наукових праць,* (9), 119-131.

194. Супрун, М. О. (2008). Теорія і практика корекційного навчання дітей з обмеженими розумовими можливостями в Україні (друга половина XIX – перша половина XX століття) (автореф. дис. …доктора пед. наук). Інститут спеціальної педагогіки АПН України, Київ, Україна.

195. Сухицька, Н. В. (2011). Систематизація законодавства про інвалідів — основний напрямок його розвитку. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 371, 372). 14 листопада 2011, Київ: Університет «Україна».

196. Таланчук, І. В. (2012). Державна політика щодо соціального захисту інвалідів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 393, 394). 18 жовтня 2012, Київ: Університет «Україна».

197. Таранченко, О. М. (2012). Диференційоване викладання: сучасні підходи щодо задоволення навчальних потреб учнів з порушеннями психофізичного розвитку в масових та спеціальних освітніх закладах**.** *Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання: збірник. наукових праць,* (3), 44.

198. Таранченко, О. М. (2006). Періоди становлення та розвитку системи спеціального навчання. *Науково-методичний журнал «Дефектологія»*, (3). Вилучено із http://inclusive.ostriv.in.ua/publication/code-18AE9C86EC924/list-2B441DC6B27

199. Таранченко, О. М. (2015). Пріоритетні напрями розвитку системи освіти осіб з порушеннями слуху в Україні. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. (10), 178.

200. Таранченко, О. М. (2012). Спеціальна освіта осіб з порушеннями слуху: періоди розбудови. (2012). *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання,* (1), 2.

201. Таранченко, О. М. (2016). Супровід освіти осіб з порушеннями розвитку: еволюційний поступ у вітчизняній системі освіти. *Освіта осіб з*

особливими потребами: шляхи розбудови: науково-методичний збірник, (11), (с. 203). Київ: ТОВ «Поліграф плюс».

202. Таранченко, О. М., Литовченко, С. В., Федоренко, О. Ф., Жук, В. В., Литвинова, В. В., Шевченко, В. М. (2018). Сучасні підходи в навчанні дітей з особливими потребами. Освіта дітей з порушеннями слуху: сучасні тенденції та технології: *навчально-методичний посібник*. (с. 38). Київ: Вид ФОП Симоненко О.І.

203. Татьянчикова, І. В. (2011). Соціалізація дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти*, (2), (242-250) 243, 249

204. Терентьєва, Н. О. (2016). Тенденції розвитку університетської освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) (дис. …доктора пед. наук). Східноукраїнський національний ун-т імені В. Даля, Київ, Україна.

205. Терещенко, А. Л. (2010). Права людей з інвалідністю: декларація чи гарантія? *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: тези доповідей*: (в 2&х ч., ІІ), (с. 114). Київ: Університет «Україна».

206. Терещенко, А. Л. Розвиток законодавства щодо захисту прав інвалідів в історичній ретроспективі. (2015). *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 403). 18-19 листопада 2015, Київ: Університет «Україна».

207. Тітушина, О. Д. (2012). Молодь з функціонально &фізичними обмеженнями здоров'я в освітньому просторі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 229, 230). 18 жовтня 2012, Київ: Університет «Україна».

208. Ткаченко, І. М. (2015). Теоретико-правові засади навчання людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про*

права інвалідів: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції, (с. 408). 18-19 листопада 2015, Київ: Університет «Україна».

209. Ткачук, В. О. (2012). Дошкільна і шкільна освіта дітей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей*, (с. 396, 397). 18 жовтня 2012, Київ: Університет «Україна».

210. Українська радянська енциклопедія (1983) Голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.). Київ, Голов. ред. УРЕ, Т. 10, Вид. 2-ге.

211. Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. (2017). *Доповідь, представлена до Універсального періодичного огляду Організації Об'єднаних Націй Двадцять восьма сесія Ради з прав людини ООН з Універсального періодичного огляду (третій цикл)*, 15, 16. Вилучено із http://www.civicus.org/images/Ukraine.JointUPRSubmission.UK.pdf

212. Федоренко, С. В. (2012). Історія діяльності Київської школи № 5 для сліпих дітей. *Науковий часопис*. Серія 19: корекційна педагогіка, (21), 281.

213. Федоренко, С. В. (2013). Розвиток мережі навчально-виховних закладів для сліпих дітей у Західній Україні. *Гірська школа Українських Карпат*, (9), 210.

214. Федоренко, С. В. (2012). Становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки. (дис. …доктора пед. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна.

215. Федорович, Л. О. (2014). Рання допомога дітям в країнах східної Європи. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України*. (225, 226 с.) Херсон: ПП Вишемирський В.С.

216. Філоненко, Т. О. (2014). Державні гарантії отримання освіти людям з обмеженими можливостями. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIV Міжнародна науково-практична конференція,* (464 с. 350). 19–20 листопада 2014, Київ: Університет «Україна».

217. Хворова, Г. М. (2016). Програма сприяння компетентному батьківству дітей з полісистемними порушеннями розвитку у реабілітаційних закладах. *Актуальні питання корекційної освіти*, (7(2), 401-402, 403, 407-408.

218. Хворова, Г. М. (2015). Роль громадських об'єднань батьків дітей з полісистемними порушеннями розвитку у формуванні батьківської компетентності: 1990–2015 рр. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, (10), 191.

219. Черепаня, М. Т. (2017). Заклади інтернатного типу: історіографія поняття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота», (2 (41)), 262, 263, 264.

220. Чорна, К. П. (2010). Реалізація прав людини в контексті Системи багаторівневої освіти осіб З обмеженими фізичними можливостями. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: тези доповідей*: *в 2&x ч.* (I), (с. 238). 22 грудня 2010, Київ: Університет «Україна».

221. Чудна, В. І., Басай, Г. Г. (2014). Використання інформаційно–комунікаційних технологій у навчанні дітей з особливими освітніми потребами. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України,* (с. 236, 237, 239). Херсон: ПП Вишемирський В.С.

222. Шандрук, С. І. Компаративістські дослідження у галузі професійної підготовки вчителів для середньої школи як перспективний напрямок розвитку порівняльної педагогіки. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки, (101), 365, 366, 368.

223. Шахно, А. (2018). Роль освіти у формуванні та розвитку людського капіталу в умовах глобалізації. *Інтернаціоналізація вищої освіти України: концептуальні засади, здобутки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної. конференції*, (с. 295-296). 15-16 груд. 2017, Київ. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю.

224. Шевченко, В. М. (2010). Виникнення і розвиток в Україні спеціальних шкіл для глухонімих у другій половині XIX – початку XX століття. Київ: Літо.

225. Шевченко, В. М. (2019). Передумови виникнення спеціально організованого навчання дітей з особливими потребами в Україні (кінець XVIII – початок XIX ст.). *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, (38), 168-173.

226. Шевченко, О. Е. (2004). Становлення та розвиток системи підготовки дефектологічних кадрів для закладів спеціальної освіти України (1918-1941рр.) (дис. …кандидата пед. наук). Інститут спеціальної педагогіки АПН України, Київ, Україна.

227. Шевченко, О. О. (2010). Творчий підхід до навчання дітей молодшого шкільного віку з вадами зору (Методичні рекомендації). Київ, 2010, 6.

228. Шевченко, С. М. (2018). Особливості навчального процесу дітей з порушеннями слуху на етапі освітніх змін української незалежної держави. І*нтернаціоналізація вищої освіти України: концептуальні засади, здобутки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, (с. 297). 15-16 грудня 2017, Київ. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю.

229. Шиян, В. М., Галкіна, В. М. (2007). Технологія соціального супроводу людей з особливими потребами в освітньому середовищі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами, збірник наукових праць,* (3(5)), Вилучено із http://ap.uu.edu.ua/article/556 с. 524, 526, 527-528, 531

230. *Шкільна освіта в Польщі.* Вилучено із http://vsetutpl.com/shkilna-osvita-v-polschi

231. Шліхта, І. В. (2014). Польська vs українська ідентичності: освітня політика у Другій Речі Посполитій і формування української нації. *Інтермарум: історія, політика, культура*, (1), 196.

232. Юдіна, Л. Д. (2013). Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про*

права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція, (с. 163). 20–21 листопада 2013, Київ: Університет «Україна».

233. Янченко, Т. В. (2017). Витоки та засади наукового розвитку і практичного втілення педології в Україні. (автореф. дис. …доктора пед. наук). Інститут педагогіки НАПН України, Київ, Україна.

234. Ярмаченко, М. Д. (1968). *Вихованні і навчання глухих дітей в Українській РСР*. Київ.-Радянська школа.

235. Яценюк, Л., Козак, Р. (2018). Сучасні підходи щодо організації навчального процесу дітей з особливими освітніми потребами. *Нова педагогічна думка*, (2), 84.

236. Басова, А. Г., Егоров, С. Ф. (1984). *История сурдопедагогики*. Москва, Просвещение.

237. Еременко, И. Г. (1985). *Олигофренопедагогика*. Киев.-Вища школа.

238. Жданова, О. В. (2014). Ребенок с особыми образовательными потребностями в социокультурном образовательном пространстве. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України*, (с. 78, 79). Херсон: ПП Вишемирський В. С.

239. Малофеев, Н. Н. (1996). *Специальное образование в России и за рубежом: в 2-х ч.*, (1). Москва: «Печатный двор».

240. *Труды Всероссийского съезда деятелей по воспитанию, обучению и призрению глухонемых, состоявшегося в Москве с 27 по 31 декабря 1910 года.* (1911). Москва, Типография Московского городского Арнольдо-Третьяковского училища глухонемых, (с. 363-369).

241. Antonik, A. (2015). Dziedzictwo Marii Grzegorzewskiej we współczesnej pedagogice specjalnej. *Dziedzictwo kulturowe. Edukacja. Historia. Dziedzictwo regionalne. Muzyka, literatura, sztuka i media, pod redakcją Krzysztofa Ratajczaka,* (s. 38, 39, 40, 41, 42-43). Poznań.

242. Babka, J. (2016). Podgruszewska M. Polityka oswiatowa wobec uczniyw ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w perspektywie lokalnej – na podstawie opinii nauczycieli maiego miasta. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki*

specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne, (nr. 22, s. 94, 96, 97). Gdañsk.

243. Badeńska, J., Guzik, A. (2017). Przesłanie Marii Grzegorzewskiej zawarte w Listach do młodego nauczyciela w opinii pedagogów**.** *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr. 10, s. 138). Kraków.

244. Baranowicz, K. (2011). Czym jest to co nazywamy pedagogika specjalna? *Niepełnosprawność,* (nr. 5, s. 10, 13, 18). Gdañsk.

245. Barañska, M., Sirak, K. (2015). Poglady osyb zwiazanych z oswiata na wspylne nauczanie dzieci o zroznicowanych potrzebach edukacyjnych. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr 20. s. 129). Gdañsk.

246. Bartoń, B. Rys historyczny rozwoju pedagogiki specjalnej w Polsce i na świecie na tle ewolucji poglądów dotyczących upośledzenia umysłowego. (s. 9, 10, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 45). Вилучено із URL: edukator.org.pl/2003a/rys/rys.doc]

247. Bełza, M. (2014). Edukacja uczniyw glebiej i gleboko niepeinosprawnych w Polsce, Anglii i Republice Czeskiej – wybrane aspekty. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr. 14. s. 24, 25, 26). Gdañsk.

248. Biedrzycka, M. (2013). Sylwetka idealnego pedagoga specjalnego. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr. 6, s. 11). Kraków.

249. Biel-Ziółek, K. (2016). Wieloaspektowa rehabilitacja jako szansa poprawy jakości życia osób niepełnosprawnych ruchowo. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (cns nr. 1(31), s. 66).

250. Bies, K. (2014). Dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – od czego zacząć? *O znaczeniu diagnozy i udzielaniu adekwatnych form wspierania rozwoju. Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr. 7, s. 63). Kraków.

251. Biłgorajska, L. (2009). Praktyczne wskazówki do nauczania dwóch języków obcych w gimnazjum specjalnym. *Szkoła Specjalna, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej*, (nr. (252) s. 376).

252. Byra, S., Boczkowska, M., Duda, M. (2016). Współczesne konteksty znaczeniowe terminu «niepełnosprawność» – implikacje Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (ICF). *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (cns nr. 4(34), s. 15, 16).

253. Buczek, A. (2015). Wybrane determinanty postaw spolecznych wobec osób niepelnosprawnych. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr. 19, s. 61). Gdañsk.

254. Buszta, D. (2013). Pedagog specjalny w opiniach dziadków dzieci z specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr. 6, s. 77). Kraków.

255. Dąbrowska, M. (2017). O problemie (współ)pracy pedagoga specjalnego z rodzicami dziecka niepełnosprawnego. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr. 10, s. 82). Kraków.

256. Dębska, M., Olszówka, I. Finansowanie i organizacja kształcenia uczniów niepełnosprawnych – wyzwania, inspiracje, przyszłość. Вилучено із https://docplayer.pl/amp/18654843-Finansowanie-i-organizacja-ksztalcenia-uczniow-niepelnosprawnych-wyzwania-inspiracje-przyszlosc.html

257. Doroszuk, J. (2011). Autonomia osoby niepeinosprawnej z perspektywy procesu komunikacji – podsumowanie badac. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr. 5. s. 168). Gdañsk.

258. Doroszuk, J. (2014). «Blogujace» rodziny wychowujace dzieci z niepelnosprawnooeci – pespektywa wejscia w pole badawcze. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr. 13, s. 172). Gdañsk.

259. Dycht, M. (2014). Ku nowej tożsamości pojęciowej pedagogiki specjalnej. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (cns nr. 3(25), s. 56, 67).

260. Dycht, M. (2014). Wybrane aspekty zmiany tożsamości współczesnej polskiej pedagogiki specjalnej w perspektywie transformacji cywilizacyjnej. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (cns nr. n2(24), s. 10).

261. Dykcik, W. (2009). Interkulturowe i makrospoleczne konteksty stereotypów w dzialalnosci praktycznej z osobami niepelnosprawnymi. *Niepelnosprawnosc. Teoretyczne i metodologiczne konteksty pedagogiki specjalnej*, (nr. 1, s. 26). Gdañsk.

262. Dykcik, W. (2003, [2004]). Pedagogika specjalna wobec aktualnych sytuacji i problemów życiowych osób niepełnosprawnych. *Chowanna*, (R. XLVI (LIX), T. 2 (21), Cz. II, s. 84, 85). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

263. Dudziñska, A., Roszewska, K. (2016). Praktyczna realizacja polityki oswiatowej wobec uczniów z niepelnosprawnooeciami. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, (nr. 22, s. 185-186).

264. Dziuba, A. (2017). Godność osoby z niepełnosprawnością w ujęciu Marii Grzegorzewskiej. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr 10, s. 32-33). Kraków.

265. Epstein, A., Epstein, P. (2012). Self-reliance in Montessori early childhood education. *Problemy wczesnej edukacj*, (Rok VIII, nr. 1 (16), s. 116).

266. Forum pedagogiki specjalnej elektroniczna przestrzeń spotkania, inspirowania, popularyzowania i dokumentowania bogactwa pedagogiki specjalnej. (2014). *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (cns nr. 2(24), s. 119).

267. Gajdzica, Z. (2016). Tendencje reformowania systemu ksztaicenia specjalnego – kilka uwag na marginesie ostatnich zmian legislacyjnych. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr. 22, s. 38, 39, 40, 43, 44). Gdañsk.

268. Głodkowska, J., Pągowska, M. (2017). Polish researchers' theoretical and empirical approach to disability: from the perspective of disability studies. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (nr. 1(35), s. 7, 8-9).

269. Golubiew-Konieczna, M. (2016). Pomoc psychologiczno – pedagogiczna (i nie tylko) a uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych w szkolach ogólnodostêpnych – aspekty prawne i rozwiazania praktyczne w dobie toczacej siê reformie oswiatowej. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr. 22, s. 78). Gdañsk.

270. Golubiew-Konieczna, M. (2015). Wposzukiwaniu optymalnych modeli ksztaicenia uczniyw niepeinosprawnych w mydel art. 24 Konwencji o prawach osyb niepeinosprawnych i obowiazujacych przepisyw prawa oswiatowego. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr. 20, s. 112,113, 114, 115, 116, 117, 118, 119-120, 121, 122, 123-124, 125). Gdañsk.

271. Goriszowski, W., Harazińska, J., Kowolik, P. (1995). Menedżeryzm oświatowy w warunkach transformacji ustrojowej w Polsce. *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego w Kielcach. Wydział Zamiejscowyj w Piotrkowie Trybunalskim*. (s. 26). Piotrków Trybunalski: Wydaw. WSP WZ.

272. Goździewicz, P. (2017). Tyflopedagogika w ujęciu Marii Grzegorzewskiej. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr. 10, s. 78). Kraków.

273. Hanuszewicz, W. Kształcenie specjalne u progu nowych wyzwań. Вилучено із http://www.oswdamnica.edu.pl/aktualnosci/materialy/sympozjum/Ksztalcenie_sp.pdf c. 1

274. Hryniewicka, A. (2013). Początki kształcenia głuch oniewidomych w polsce odtworzone na podstawie historii życ ia Krystyny Hryszkiewicz. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (nr. 1(19), s. 83).

275. Jendza, J., Zalewska, E., Zamojski, P. (2015). Techniczny, epistemologiczny i kulturowy wymiar metod kształcenia. Casus metody Montessori. *Problemy wczesnej edukacji*, (nr. 1 (28), s. 54).

276. Jeżewska-Krasnodębska, E. (2016). Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Diagnoza i terapia w działaniach logopedy i terapeuty jako obszar interdyscyplinarnej współpracy. Konteksty medyczne, lingwistyczne, psychologiczne i pedagogiczne. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (nr. 4(34), s. 111-112).

277. Jak organizować edukację uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi? (2010), (s. 8). Przewodnik, Warszawa.

278. Kaczmarek, A., Madejski, D., Pacia, J., Goc, E. (2015). Współpraca nauczycieli i specjalistów w procesie edukacyjno-wychowawczym dziecka niepełnosprawnego / *Teoria i praktyka wsparcia rodziny dziecka z niepełnosprawnością*, (s. 30, 31, 32-33, 34). Siemianowice Śląskie.

279. Kądziołka, J., Wita-Banaszak, K. (2014). Rolarodziców we wspomaganiu dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr. 7, s. 58).

280. Koperski, Ł., Ratajczaka, K. (red.). (2015). Od filantropii do technologii – historyczny kontekst rozwoju poradnictwa pedagogicznego w Polsce. *Dziedzictwo kulturowe. Edukacja. Historia. Dziedzictwo regionalne. Muzyka, literatura, sztuka i media*, (s. 47, 48). Poznań.

281. Kowalska, G. (2015). System edukacji dziecka niepełnosprawnego i jego rola w polsce / *Teoria i praktyka wsparcia rodziny dziecka z niepełnosprawnością*, (s. 53, 54, 55, 56-57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65-66).Siemianowice Śląskie.

282. Krzymowska, E. (2011). Student z niepelnosprawnoscia w Polsce. *Niepełnosprawność*, (nr. 5, s. 101, 102, 103, 104-105, 106, 107, 108-109). Gdańsk.

283. Kulesza, E. M. (2013). Education for persons with special needs in Poland. *Education of students with special needs. world experience. individualized education and therapy programs (IETPs)*, (p. 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83-84). Warsaw. Wydawnictwo Akademii Pedagogoiki Specjalnej.

284. Marcinkowska, B. (2015). Kształcenie uczniów z niepełnosprawnością w Polsce – przeszłość, teraźniejszość, przyszłość. *Psychologia Wychowawcza*, (nr. 7, s. 206-210).

285. Martynenko, I., Tyschenko, V., Bazyma, N. (2013). Special education in Ukraine, *Szkola specjalna Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej*, (nr. 4 (270), s. 280, 281-282, 283, 284).

286. Możdżeń, S. (2000). Historia wychowania 1795-1918 r. Kielce. Вилучено із https://sciaga.pl/tekst/34938-35-szkoly_specjalne_i_zaklady_opiekunczo_wychowawcze

287. Pelczar, R. (2018). Szkolnictwo specjalne na ziemiach polskich w XIX i początkach XX w. (ze szczególnym uwzględnieniem zaboru austriackiego). *Kultura – Przemiany – Edukacja*, (t. VI, 2018, s. 13-14, 15, 16, 17, 18, 19-20).

288. Podgórska-Jachnik, D. (2011). Uzasadnienie potrzeby wczesnych oddzialywañ wspomagajacych rozwój dziecka jako jednego z glównych kierunków rozwoju wspólczesnej pedagogiki specjalnej. *Niepełnosprawność*, (nr. 5, s. 91, 98, 100-101). Gdañsk.

289. Potulicka, E. (2014). Rynkowy model wczesnej edukacji a stanowisko profesjonalistów – perspektywa globalna. *Problemy wczesnej edukacji*, (Tom. 26, nr. 3, s. 17).

290. Puchała, B., Czyż, K. (2009). Wczesne wspomaganie system edukacji. Kraków, Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego. S. 4-18.

291. Rzeźnicka–Krupa, J. (2012). Niepełnosprawność w perspektywie społeczno‑kulturowej: źródła zmian w obszarze konstruowania pola zainteresowań pedagogiki specjalnej. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (nr. 2(16), s. 12).

292. Skalik, K. Działy pedagogiki specjalnej. Вилучено із http://zppp.ids.czest.pl/dokumenty/publikacje2/pedagogikaspecjalna.pdf s. 4-5.

293. Szeroczyńska, M. (2015). Równe traktowanie osób z niepełnosprawnością w prawie polskim. *Szkoła Specjalna, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej*, (nr. 2 (278), s. 143).

294. Szczepankowski, B. (2017). Z historii polskiej surdopedagogiki – trudne początki. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe UAM, (s. 95).

295. Tersa, K. (2014). Wczesna interwencja a pomoc spoieczna. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr. 15. s. 88). Gdañsk.

296. Twardowski, A. (2016). Rola upelnomocnienia rodzicyw w procesie wczesnego wspomagania rozwoju dzieci z niepelnosprawnosciami. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr. 22. s. 200-201, 203-204, 207, 208, 209-210). Gdañsk.

297. Wasiak, M. (2013).Wspomienie o jerzym wasiaku (1924–2012). *Szkola specjalna*, (nr. 5, s. 398).

298. Według danych GUS opublikowanych po spisie powszechnym z 2011 r. (zob. np. GUS, *Wstępne wyniki spisu powszechnego*, 2012). (2018). [dostęp: 20.09.18 r.] [on-line:]. Вилучено із http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/116886).

299. Więckowska, E. (2009). Pierwszy polski system skrótów ortograficznych pisma punktowego. *Szkola specjalna Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej*, (nr. 5 s. 252).

300. Wisniewska, E. (2011). Polski system edukacji w okresie przemian ustrojowych po 1989 roku – strategie i zadania. *Порівняльно-педагогічні студії*, (3–4, s. 210, 211, 212, 214, 215).

301. Wita-Banaszak**,** K. (2015). Wkład Jadwigi Baran w rozwój Instytutu Pedagogiki Specjalnej. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr. 8, s. 18). Kraków.

302. Witkowska-Mucha, W. (2017). Aniela Korzon – wzór osobowy dla pedagogów specjalnych. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr. 10, s. 27). Kraków.

303. Wrona, S. (2016). Wsparcie rodziny z dzieckiem niepelnosprawnym w procesie wczesnej interwencji – watek zaniedbany. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej dzisiejsza szkola a specjalne potrzeby edukacyjne*, (nr. 24, s. 213, 217-218). Gdañsk.

304. Wziątek, M. (2017). Maria grzegorzewska – filar polskiej pedagogiki specjalnej. *Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej*, (nr. 10, s. 16, 17, 18, 19, 22). Kraków.

305. Zalewska-Bujak, M. (2010). Udział nauczycieli w przemianach edukacyjnych przełomu XX i XXI stulecia w Polsce. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego Katowice, 8, 10.

306. Zamkowska, A. (2013). Osoby zdolne z niepełnosprawnością wyzwaniem dla pedagogiki specjalnej. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (nr. 2(20), s. 40).

307. Zaorska, M. (2014). Niepelnosprawnosci sprzezone w obliczu aktualnych przemian w systemowych rozwiazaniach edukacyjnych. *Niepeinosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, (nr. 14, s. 104-105).

308. Zaorska, M. (2016). Pedagogika specjalna przyszlosci w perspektywie bioetycznej i post-darwinowskiej. *Niepelnosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej,* (nr. 21, s. 45).

309. Zaorska, M. (2015). Potrzeba doprecyzowania terminów istotnych dla praktyki pedagogiki specjalnej i życia osób z niepełnosprawnością. *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, (nr. 3(29), s. 20).

310. Zaorska, M. (2012). Rola i miejsce pedagoga specjalnego w kreowaniu działalności edukacyjno-terapeutycznej. *Nauki humanistyczno-spoleczne*. (Pedagogika XXVIII. Zeszyt 405, s. 21-22).

311. Żołądź-Strzelczyk, D. (2015). Kilka uwag o znajomości dzieła Jana Jakuba Rousseau «Emil, czyli o wychowaniu» w Polsce przełomu XVIII i XIX wieku. *Problemy wczesnej edukacji*, (nr. 2 (29), s. 8).

312. Zolkowska, T. (2016). Normalizacja – niedokonczona teoria pedagogiki specjalnej. *Niepelnosprawnosc. Perspektywy i drogi rozwoju pedagogiki specjalnej*, (nr. 24, s. 213, 217-218). Gdañsk.

313. Zolkowska, T. (2016). Uniwersalne projektowanie przestrzeni osob z niepelnosprawnoscia. *Niepeinosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, (nr. 21, s. 67).

314. Zozula, J. (2011). Co może zrobić szkoła, gdy dziecku dzieje się krzywda? *Szkola specjalna,* (nr. 5, s. 380).

315. Zuraw, H. (2013). Miedzy teoria i praktyka zycia z niepelnosprawnoscia – mity i obszary hipokryzji w studiach nad osobami niepeinosprawnymi. *Niepeinosprawnosc. Dyskursy pedagogiki specjalnej*, (nr. 10, s. 20).

ДОДАТКИ

Додаток А

Закон України

Про освіту

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380)

{Закон визнано таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 10-р/2019 від 16.07.2019}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами
№ 2657-VIII від 18.12.2018, ВВР, 2019, № 5, ст.33
№ 2661-VIII від 20.12.2018, ВВР, 2019, № 5, ст.35
№ 2704-VIII від 25.04.2019, ВВР, 2019, № 21, ст.81
№ 2745-VIII від 06.06.2019, ВВР, 2019, № 30, ст.119
№ 392-IX від 18.12.2019, ВВР, 2020, № 24, ст.170
№ 463-IX від 16.01.2020
№ 540-IX від 30.03.2020, ВВР, 2020, № 18, ст.123
№ 725-IX від 18.06.2020}

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Цей Закон регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти.

…

Розділ II
СТРУКТУРА ОСВІТИ

…

Стаття 19. Освіта осіб з особливими освітніми потребами

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів.

2. Держава забезпечує підготовку фахівців для роботи з особами з особливими освітніми потребами на всіх рівнях освіти.

3. Для навчання, професійної підготовки або перепідготовки осіб з особливими освітніми потребами застосовуються види та форми здобуття освіти, що враховують їхні потреби та індивідуальні можливості.

4. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти створюють особам з особливими освітніми потребами умови для здобуття освіти нарівні з іншими особами шляхом належного фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення універсального дизайну та/або розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби та можливості таких осіб, визначені в індивідуальній програмі розвитку.

5. Навчання, виховання та розвиток осіб з особливими освітніми потребами у закладах дошкільної, позашкільної та загальної середньої освіти здійснюються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі з урахуванням потреб дитини, визначених в індивідуальній програмі розвитку.

6. Зарахування осіб до спеціальних закладів освіти, переведення з одного типу закладу до іншого та відрахування таких осіб здійснюються у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

7. Категорії осіб з особливими освітніми потребами визначаються актами Кабінету Міністрів України з урахуванням міжнародних норм і стандартів.

{Стаття 19 в редакції Закону № 463-IX від 16.01.2020}

Стаття 20. Інклюзивне навчання

1. Інклюзивне навчання здобувачів освіти базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Організація інклюзивного навчання у закладах освіти на відповідних рівнях освіти здійснюється відповідно до порядків, затверджених Кабінетом Міністрів України.

2. У разі звернення особи з особливими освітніми потребами або її батьків заклад освіти утворює інклюзивний клас та/або групу в обов'язковому порядку.

Спеціальний клас та/або група утворюється керівником закладу освіти за погодженням із засновником цього закладу освіти або уповноваженим ним органом.

Заклади освіти створюють умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей.

Заклад освіти відповідно до законодавства організовує та/або забезпечує надання особам з особливими освітніми потребами психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг, а також допоміжних засобів для навчання.

3. З метою проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дітей, надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг, а також забезпечення психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами органи місцевого самоврядування утворюють інклюзивно-ресурсні центри.

4. Будівлі, споруди і приміщення закладів освіти та інклюзивно-ресурсних центрів повинні відповідати вимогам доступності згідно з державними будівельними нормами і стандартами.

5. Проектування, будівництво та реконструкція будівель, споруд, приміщень закладів освіти та інклюзивно-ресурсних центрів здійснюються з урахуванням принципів універсального дизайну та/або розумного пристосування.

{Стаття 20 в редакції Закону № 463-IX від 16.01.2020}

…

Президент України **П.ПОРОШЕНКО**

м. Київ
5 вересня 2017 року
№ 2145-VIII

Додаток Б

Розпорядження Міністра народної освіти Польщі від 9 серпня 2017 року «Про умови організації навчання, виховання та догляду за дітьми та підлітками з обмеженими можливостями, соціально занедбаними та з ризиком соціальної дезадаптації»

DZIENNIK USTAW
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
Warszawa, dnia 24 sierpnia 2017 r.
Poz. 1578

ROZPORZĄDZENIE
MINISTRA EDUKACJI NARODOWEJ
z dnia 9 sierpnia 2017 r.
w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym

Na podstawie art. 127 ust. 19 pkt 2 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz. U. z 2017 r. poz. 59 i 949) zarządza się, co następuje:

§ 1. Rozporządzenie określa warunki organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego:

1) niepełnosprawnych: niesłyszących, słabosłyszących, niewidomych, słabowidzących, z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją, z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym lub znacznym, z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera, i z niepełnosprawnościami sprzężonymi, zwanych dalej „uczniami niepełnosprawnymi”,

2) niedostosowanych społecznie, zwanych dalej „uczniami niedostosowanymi społecznie”,

3) zagrożonych niedostosowaniem społecznym, zwanych dalej „uczniami zagrożonymi niedostosowaniem społecznym” – wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki i metod pracy.

§ 2. 1. Kształcenie, wychowanie i opiekę dla uczniów niepełnosprawnych organizuje się w:

1) przedszkolach:

a) ogólnodostępnych,

b) ogólnodostępnych z oddziałami integracyjnymi,

c) integracyjnych,

d) ogólnodostępnych z oddziałami specjalnymi,

e) specjalnych;

2) oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych;

3) innych formach wychowania przedszkolnego;

4) szkołach:

a) ogólnodostępnych,

b) ogólnodostępnych z oddziałami integracyjnymi,

c) integracyjnych,

d) ogólnodostępnych z oddziałami specjalnymi,

e) specjalnych, w tym szkołach specjalnych przysposabiających do pracy;

5) młodzieżowych ośrodkach wychowawczych;

6) młodzieżowych ośrodkach socjoterapii;

7) specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych;

8) specjalnych ośrodkach wychowawczych;

9) ośrodkach rewalidacyjno-wychowawczych.

2. Kształcenie, wychowanie i opiekę dla uczniów niepełnosprawnych w przedszkolach, oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych, innych formach wychowania przedszkolnego, szkołach i oddziałach, o których mowa w ust. 1 pkt 1 lit. a–c, pkt 2, 3 i pkt 4 lit. a–c, organizuje się w integracji z uczniami pełnosprawnymi w przedszkolu, oddziale przedszkolnym w szkole podstawowej, innej formie wychowania przedszkolnego lub szkole, najbliższych miejsca zamieszkania ucznia niepełnosprawnego.

3. Przedszkoli specjalnych i oddziałów specjalnych w przedszkolach ogólnodostępnych nie organizuje się dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

§ 3. 1. Kształcenie, wychowanie i opiekę dla uczniów niedostosowanych społecznie organizuje się w szkołach, oddziałach i ośrodkach, o których mowa w § 2 ust. 1 pkt 4 i 5, na każdym etapie edukacyjnym.

2. Kształcenie, wychowanie i opiekę dla uczniów zagrożonych niedostosowaniem społecznym organizuje się w szkołach, oddziałach i ośrodkach, o których mowa w § 2 ust. 1 pkt 4, 6 i 8, na każdym etapie edukacyjnym.

3. W szkołach ogólnodostępnych nie organizuje się oddziałów specjalnych dla uczniów niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym.

§ 4. Kształcenie uczniów niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym może być prowadzone do końca roku szkolnego w tym roku kalendarzowym, w którym uczeń kończy:

1) 20. rok życia – w przypadku szkoły podstawowej;

2) 24. rok życia – w przypadku szkoły ponadpodstawowej.

§ 5. Przedszkola, oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych, inne formy wychowania przedszkolnego, szkoły, oddziały i ośrodki, o których mowa w § 2 ust. 1, zapewniają:

1) realizację zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego;

2) warunki do nauki, sprzęt specjalistyczny i środki dydaktyczne, odpowiednie ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne uczniów;

3) zajęcia specjalistyczne, o których mowa w przepisach wydanych na podstawie art. 47 ust. 1 pkt 5 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, zwanej dalej „ustawą”;

4) inne zajęcia odpowiednie ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne uczniów, w szczególności zajęcia rewalidacyjne, resocjalizacyjne i socjoterapeutyczne;

5) integrację uczniów ze środowiskiem rówieśniczym, w tym z uczniami pełnosprawnymi;

6) przygotowanie uczniów do samodzielności w życiu dorosłym.

§ 6. 1. Indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny, o którym mowa w art. 127 ust. 3 ustawy, zwany dalej „programem”, określa:

1) zakres i sposób dostosowania odpowiednio programu wychowania przedszkolnego oraz wymagań edukacyjnych, o których mowa w art. 44b ust. 8 pkt 1 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2016 r. poz. 1943, z późn. zm.2)), do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia, w szczególności przez zastosowanie odpowiednich metod i form pracy z uczniem;

2) zintegrowane działania nauczycieli i specjalistów prowadzących zajęcia z uczniem, a w przypadku ośrodków, o których mowa w § 2 ust. 1 pkt 5–9 – także wychowawców grup wychowawczych prowadzących zajęcia z wychowankiem w tym ośrodku, ukierunkowane na poprawę funkcjonowania ucznia, w tym – w zależności od potrzeb – na komunikowanie się ucznia z otoczeniem z użyciem wspomagających i alternatywnych metod komunikacji (AAC), oraz wzmacnianie jego uczestnictwa w życiu przedszkolnym lub szkolnym, w tym w przypadku: ucznia niepełnosprawnego – działania o charakterze rewalidacyjnym,

b) ucznia niedostosowanego społecznie – działania o charakterze resocjalizacyjnym,

c) ucznia zagrożonego niedostosowaniem społecznym – działania o charakterze socjoterapeutycznym;

3) formy i okres udzielania uczniowi pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz wymiar godzin, w którym poszczególne formy pomocy będą realizowane, zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 47 ust. 1 pkt 5 ustawy;

4) działania wspierające rodziców ucznia oraz – w zależności od potrzeb – zakres współdziałania z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, w tym poradniami specjalistycznymi, placówkami doskonalenia nauczycieli, organizacjami pozarządowymi, innymi instytucjami oraz podmiotami działającymi na rzecz rodziny, dzieci i młodzieży, a w przypadku przedszkoli, innych form wychowania przedszkolnego, szkół i oddziałów, o których mowa w § 2 ust. 1 pkt 1 lit. a–c, pkt 2, 3 i pkt 4 lit. a–c – również ze specjalnymi ośrodkami szkolno-wychowawczymi, młodzieżowymi ośrodkami wychowawczymi i młodzieżowymi ośrodkami socjoterapii;

5) zajęcia rewalidacyjne, resocjalizacyjne i socjoterapeutyczne oraz inne zajęcia odpowiednie ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne ucznia, a także:

a) w przypadku ucznia klasy VII i VIII szkoły podstawowej, branżowej szkoły I stopnia, liceum ogólnokształcącego i technikum – zajęcia z zakresu doradztwa zawodowego,

b) zajęcia związane z wyborem kierunku kształcenia i zawodu realizowane w ramach pomocy psychologiczno-pedagogicznej zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 47 ust. 1 pkt 5 ustawy;

6) zakres współpracy nauczycieli i specjalistów, a w przypadku ośrodków, o których mowa w § 2 ust. 1 pkt 5–9 – także wychowawców grup wychowawczych, z rodzicami ucznia w realizacji przez przedszkole, oddział przedszkolny w szkole podstawowej, inną formę wychowania przedszkolnego, szkołę lub ośrodek zadań wymienionych w § 5;

7) w przypadku uczniów niepełnosprawnych – w zależności od potrzeb – rodzaj i sposób dostosowania warunków organizacji kształcenia do rodzaju niepełnosprawności ucznia, w tym w zakresie wykorzystywania technologii wspomagających to kształcenie;

8) w zależności od indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia wskazanych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego lub wynikających z wielospecjalistycznych ocen, o których mowa w ust. 4 lub 9 – wybrane zajęcia wychowania przedszkolnego lub zajęcia edukacyjne, które są realizowane indywidualnie z uczniem lub w grupie liczącej do 5 uczniów.

2. W ramach zajęć rewalidacyjnych w programie należy uwzględnić w szczególności rozwijanie umiejętności komunikacyjnych przez:

1) naukę orientacji przestrzennej i poruszania się oraz naukę systemu Braille’a lub innych alternatywnych metod komunikacji – w przypadku ucznia niewidomego;

2) naukę języka migowego lub innych sposobów komunikowania się, w szczególności wspomagających i alternatywnych metod komunikacji (AAC) – w przypadku ucznia niepełnosprawnego z zaburzeniami mowy lub jej brakiem;

3) zajęcia rozwijające umiejętności społeczne, w tym umiejętności komunikacyjne – w przypadku ucznia z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera.

3. Program opracowuje zespół, który tworzą nauczyciele i specjaliści, prowadzący zajęcia z uczniem, a w przypadku ośrodków, o których mowa w § 2 ust. 1 pkt 5–9 – także wychowawcy grup wychowawczych prowadzący zajęcia z wychowankiem w tym ośrodku, zwany dalej „zespołem".

4. Zespół opracowuje program po dokonaniu wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania ucznia, uwzględniając diagnozę i wnioski sformułowane na jej podstawie oraz zalecenia zawarte w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego, we współpracy, w zależności od potrzeb, z poradnią psychologiczno-pedagogiczną, w tym poradnią specjalistyczną.

5. Program opracowuje się na okres, na jaki zostało wydane orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, nie dłuższy jednak niż etap edukacyjny. Program opracowuje się w terminie:

1) do dnia 30 września roku szkolnego, w którym uczeń rozpoczyna od początku roku szkolnego realizowanie wychowania przedszkolnego albo kształcenie odpowiednio w przedszkolu, oddziale przedszkolnym w szkole podstawowej, innej formie wychowania przedszkolnego, szkole lub ośrodku, o których mowa w § 2 ust. 1, albo

2) 30 dni od dnia złożenia w przedszkolu, oddziale przedszkolnym w szkole podstawowej, innej formie wychowania przedszkolnego, szkole lub ośrodku, o których mowa w § 2 ust. 1, orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego.

6. Pracę zespołu koordynuje odpowiednio wychowawca oddziału lub wychowawca grupy wychowawczej, do której uczęszcza uczeń, albo nauczyciel lub specjalista, prowadzący zajęcia z uczniem, wyznaczony przez dyrektora przedszkola, szkoły lub ośrodka, o których mowa w § 2 ust. 1 pkt 1, 2 i 4–9, a w przypadku innej formy wychowania przedszkolnego prowadzonej przez osobę prawną niebędącą jednostką samorządu terytorialnego lub osobę fizyczną – przez osobę kierującą inną formą wychowania przedszkolnego.

7. Spotkania zespołu odbywają się w miarę potrzeb, nie rzadziej jednak niż dwa razy w roku szkolnym.

8. W spotkaniach zespołu mogą także uczestniczyć:

1) na wniosek dyrektora przedszkola, szkoły lub ośrodka, o których mowa w § 2 ust. 1 pkt 1, 2 i 4–9, a w przypadku innej formy wychowania przedszkolnego prowadzonej przez osobę prawną niebędącą jednostką samorządu terytorialnego lub osobę fizyczną – na wniosek osoby kierującej inną formą wychowania przedszkolnego – przedstawiciel poradni psychologiczno-pedagogicznej, w tym poradni specjalistycznej, asystent lub pomoc nauczyciela, o których mowa w § 7 ust. 2 pkt 2 i 3, ust. 3 pkt 2 i 3 oraz w ust. 4 i 5;

2) na wniosek lub za zgodą rodziców ucznia albo pełnoletniego ucznia – inne osoby, w szczególności lekarz, psycholog, pedagog, logopeda lub inny specjalista.

9. Zespół, co najmniej dwa razy w roku szkolnym, dokonuje okresowej wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania ucznia, uwzględniając ocenę efektywności programu w zakresie, o którym mowa w ust. 1, oraz, w miarę potrzeb, dokonuje modyfikacji programu. Okresowej wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania ucznia i modyfikacji programu dokonuje się, w zależności od potrzeb, we współpracy z poradnią psychologiczno-pedagogiczną, w tym poradnią specjalistyczną, a także – za zgodą rodziców ucznia – z innymi podmiotami.

10. Wielospecjalistyczne oceny, o których mowa w ust. 4 i 9, uwzględniają w szczególności:

1) indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne, mocne strony, predyspozycje, zainteresowania i uzdolnienia ucznia;

2) w zależności od potrzeb, zakres i charakter wsparcia ze strony nauczycieli, specjalistów, asystentów lub pomocy nauczyciela, o których mowa w § 7 ust. 1–5;

3) przyczyny niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu ucznia, w tym bariery i ograniczenia utrudniające funkcjonowanie i uczestnictwo ucznia w życiu przedszkolnym lub szkolnym, a w przypadku ucznia realizującego wybrane zajęcia wychowania przedszkolnego lub zajęcia edukacyjne indywidualnie lub w grupie liczącej do

5 uczniów, zgodnie ze wskazaniem zawartym w programie – także napotykane trudności w zakresie włączenia ucznia w zajęcia realizowane wspólnie z oddziałem przedszkolnym lub szkolnym, a w przypadku innej formy wychowania przedszkolnego – wspólnie z grupą, oraz efekty działań podejmowanych w celu ich przezwyciężenia.

11. Rodzice ucznia albo pełnoletni uczeń mają prawo uczestniczyć w spotkaniach zespołu, a także w opracowaniu i modyfikacji programu oraz dokonywaniu wielospecjalistycznych ocen, o których mowa w ust. 4 i 9. Dyrektor przedszkola, szkoły lub ośrodka, o których mowa w § 2 ust. 1 pkt 1, 2 i 4–9, a w przypadku innej formy wychowania przedszkolnego prowadzonej przez osobę prawną niebędącą jednostką samorządu terytorialnego lub osobę fizyczną – osoba kierująca inną formą wychowania przedszkolnego, zawiadamia pisemnie, w sposób przyjęty w danym przedszkolu, innej formie wychowania przedszkolnego, szkole lub ośrodku, rodziców ucznia albo pełnoletniego ucznia o terminie każdego spotkania zespołu i możliwości uczestniczenia w tym spotkaniu.

12. Rodzice ucznia albo pełnoletni uczeń otrzymują kopię:

1) wielospecjalistycznych ocen, o których mowa w ust. 4 i 9;

2) programu.

13. Osoby biorące udział w spotkaniu zespołu są obowiązane do nieujawniania spraw poruszanych na spotkaniu, które mogą naruszać dobra osobiste ucznia, jego rodziców, nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych lub specjalistów prowadzących zajęcia z uczniem, a także innych osób uczestniczących w spotkaniu zespołu, o których mowa w ust. 8.

§ 7. 1. W przedszkolach ogólnodostępnych z oddziałami integracyjnymi, przedszkolach integracyjnych, szkołach ogólnodostępnych z oddziałami integracyjnymi i szkołach integracyjnych zatrudnia się dodatkowo nauczycieli posiadających kwalifikacje z zakresu pedagogiki specjalnej w celu współorganizowania kształcenia integracyjnego, z uwzględnieniem realizacji zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego.

2. W przedszkolach ogólnodostępnych, innych formach wychowania przedszkolnego i szkołach ogólnodostępnych, w których kształceniem specjalnym są objęci uczniowie posiadający orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane ze względu na autyzm, w tym zespół Aspergera, lub niepełnosprawności sprzężone, zatrudnia się dodatkowo:

1) nauczycieli posiadających kwalifikacje z zakresu pedagogiki specjalnej w celu współorganizowania kształcenia uczniów niepełnosprawnych lub specjalistów lub

2) asystenta nauczyciela lub osoby, o której mowa w art. 15 ust. 2 ustawy, prowadzących zajęcia w klasach I–III szkoły podstawowej, lub asystenta wychowawcy świetlicy, o których mowa w art. 15 ust. 7 ustawy, lub

3) pomoc nauczyciela – z uwzględnieniem realizacji zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego.

3. W przedszkolach ogólnodostępnych, innych formach wychowania przedszkolnego i szkołach ogólnodostępnych, w których kształceniem specjalnym są objęci uczniowie posiadający orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane ze względu na inne niż wymienione w ust. 2 niepełnosprawności, niedostosowanie społeczne lub zagrożenie niedostosowaniem społecznym, za zgodą organu prowadzącego, można zatrudniać dodatkowo:

1) nauczycieli posiadających kwalifikacje z zakresu pedagogiki specjalnej w celu współorganizowania kształcenia odpowiednio uczniów niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie oraz zagrożonych niedostosowaniem społecznym lub specjalistów, lub

2) asystenta nauczyciela lub osoby, o której mowa w art. 15 ust. 2 ustawy, prowadzących zajęcia w klasach I–III szkoły podstawowej, lub asystenta wychowawcy świetlicy, o których mowa w art. 15 ust. 7 ustawy, lub

3) pomoc nauczyciela – z uwzględnieniem realizacji zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego.

4. W przedszkolach specjalnych, przedszkolach ogólnodostępnych z oddziałami specjalnymi oraz w klasach I–IV szkół podstawowych specjalnych i szkół podstawowych ogólnodostępnych z oddziałami specjalnymi, dla uczniów:

1) z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym,

2) z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją,

3) z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera,

4) z niepełnosprawnościami sprzężonymi – zatrudnia się dodatkowo pomoc nauczyciela.

5. W przedszkolach i szkołach: specjalnych, integracyjnych, ogólnodostępnych z oddziałami specjalnymi lub integracyjnymi oraz w przypadkach innych niepełnosprawności niż określone w ust. 4, dla uczniów posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane ze względu na niepełnosprawność, za zgodą organu prowadzącego, można zatrudnić dodatkowo pomoc nauczyciela.

6. Przepisy ust. 1–5 stosuje się odpowiednio do oddziału przedszkolnego w szkole podstawowej.

7. Nauczyciele, o których mowa w ust. 1, ust. 2 pkt 1 i ust. 3 pkt 1:

1) prowadzą wspólnie z innymi nauczycielami zajęcia edukacyjne oraz wspólnie z innymi nauczycielami, specjalistami i wychowawcami grup wychowawczych realizują zintegrowane działania i zajęcia określone w programie;

2) prowadzą wspólnie z innymi nauczycielami, specjalistami i wychowawcami grup wychowawczych pracę wychowawczą z uczniami niepełnosprawnymi, niedostosowanymi społecznie oraz zagrożonymi niedostosowaniem społecznym;

3) uczestniczą, w miarę potrzeb, w zajęciach edukacyjnych prowadzonych przez innych nauczycieli oraz w zintegrowanych działaniach i zajęciach, określonych w programie, realizowanych przez nauczycieli, specjalistów i wychowawców grup wychowawczych;

4) udzielają pomocy nauczycielom prowadzącym zajęcia edukacyjne oraz nauczycielom, specjalistom i wychowawcom grup wychowawczych realizującym zintegrowane działania i zajęcia, określone w programie, w doborze form i metod pracy z uczniami niepełnosprawnymi, niedostosowanymi społecznie oraz zagrożonymi niedostosowaniem społecznym;

5) prowadzą zajęcia, o których mowa w § 5 pkt 4.

8. Dyrektor przedszkola lub szkoły, a w przypadku innej formy wychowania przedszkolnego prowadzonej przez osobę prawną niebędącą jednostką samorządu terytorialnego lub osobę fizyczną – osoba kierująca inną formą wychowania przedszkolnego, uwzględniając indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne uczniów niepełnosprawnych,

niedostosowanych społecznie oraz zagrożonych niedostosowaniem społecznym, wyznacza zajęcia edukacyjne oraz zintegrowane działania i zajęcia, określone w programie, realizowane wspólnie z innymi nauczycielami przez nauczycieli, o których mowa w ust. 1, ust. 2 pkt 1 i ust. 3 pkt 1, lub w których ci nauczyciele uczestniczą.

9. Specjaliści i pomoc nauczyciela, o których mowa w ust. 2 pkt 1 i 3, ust. 3 pkt 1 i 3 oraz w ust. 4 i 5, realizują zadania wyznaczone przez dyrektora przedszkola lub szkoły, a w przypadku innej formy wychowania przedszkolnego prowadzonej przez osobę prawną niebędącą jednostką samorządu terytorialnego lub osobę fizyczną – osobę kierującą inną formą wychowania przedszkolnego.

10. Dyrektor przedszkola lub szkoły, a w przypadku innej formy wychowania przedszkolnego prowadzonej przez osobę prawną niebędącą jednostką samorządu terytorialnego lub osobę fizyczną – osoba kierująca inną formą wychowania przedszkolnego, powierza prowadzenie zajęć, o których mowa w § 5 pkt 4, nauczycielom lub specjalistom posiadającym kwalifikacje odpowiednie do rodzaju niepełnosprawności ucznia.

§ 8. Uczniowie z chorobami przewlekłymi, z zaburzeniami psychicznymi, z zaburzeniami zachowania i zagrożeni uzależnieniem, posiadający orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, którzy przed dniem 1 września 2011 r. Rozpoczęli naukę w szkole integracyjnej, oddziale integracyjnym w szkole ogólnodostępnej, szkole specjalnej lub oddziale specjalnym w szkole ogólnodostępnej, mogą kontynuować naukę w takiej szkole lub oddziale do ukończenia szkoły danego typu.

§ 9. Indywidualne programy edukacyjno-terapeutyczne opracowane dla uczniów przed dniem wejścia w życie rozporządzenia należy dostosować do wymogów określonych w rozporządzeniu w terminie do dnia 30 września 2017 r.

§ 10. Rozporządzenie wchodzi w życie z dniem 1 września 2017 r.

Minister Edukacji Narodowej: wz. M. Kopeć

Наукове видання

Шевченко Володимир Миколайович

РОЗВИТОК СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ (XIX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

(монографія)

Підписано до друку 10.08.2016 р. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 17,9. Тираж 300 прим. Зам. ІМ -1-16.
Комп'ютерна верстка та друк ТОВ "ДІА":
03022, Київ, вул. Васильківська, 45.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців серія ДК № 1149 від 12.12.2002 р.